

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

7 • 2011

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund for
Sønderjylland
i samarbejde
med Museum
Sønderjylland

Pris for medlemskab
295 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Fra løbedegne til skolereformer 243
De sidste 400 år har været præget af voldsomme forandringer af skolevæsenet i Sønderjylland. Hans Woetmann Nielsen har set nærmere på Roager sogns skolehistorie gennem 300 år.

Rugkobbelskolen - et nybrud i dansk skolebyggeri 252
Bølgen af skolenedlæggelser og -sammenlægninger får også konsekvenser for landsdelens bygningskultur. Museumsinspektør Kim Furdal har set nærmere på historien bag Rugkobbelskolen i Aabenraa.

Bidt af en gal brandmand 256
I foråret 2011 gennemførte Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie, en kulturhistorisk undersøgelse af de frivillige brandværn i Aabenraa og Sønderborg kommuner. Projektmedarbejder Kirsten H. Clausen fortæller om brandværn præget af stort personligt engagement, der rækker langt uden for værnet.

Rømø under besættelsen 263
Siegfried Lorenzen, Tønder, fortæller om Rømø under Anden Verdenskrig, en ø som var præget af store fæstningsanlæg og et stort kontingent tyske soldater.

Mine oplevelser med gymnastikken! 269
Peter A. Petersen, Mølmark, (1921-2011) fortæller om sine oplevelser med gymnastikken i skolen, som med Niels Bukhs såkaldte primitive gymnastik fik stor betydning for ham.

Bognyt 274

Det sker - i Museum Sønderjylland 276

Bagsiden om forsiden 280
Kampen mod de onde bøger og Luthers lille katekismus kom til at spille en afgørende rolle for, at næsten hele befolkningen kunne læse og skrive i sidste halvdel af 1700-tallet. Museumsinspektør Kim Furdal giver et rids af det sønderjyske skolevæsens historie.

Forsidebilledet

Abild skole er en af otte skoler, der bliver nedlagt i forbindelse med en større spare-
runde i Tønder kommune. Foto: Elsemarie Dam-Jensen.

Fra løbedegne til skolereformer

Træk af skoleforholdene i Roager sogn indtil 1864

Af Hans Woetmann Nielsen

Hans Woetmann Nielsen har set nærmere på Roager sogns skolehistorie gennem 400 år.

Omkring reformationen

DE FØRSTE SKOLER på landet i Sønderjylland er formentlig oprettet i 1500-årene. Siden middelalderen havde sognepræsterne haft degne som medhjælpere ved gudstjenesten. Ribe var i perioden op til reformationen et kirkeligt centrum med domkirke, en domskole og hele fem klostre. 3. april 1514 udstedte Ribes sidste katolske biskop, Ivar Munk, et brev til sognepræsterne i byen og de omkringliggende landsogne, deriblandt Roager. Heri meddelte han, at skolemesteren ved domskolen i Ribe, senere latinskolen, som fra gammel tid havde haft retten til at besætte degneembederne ved deres kirker, stadig havde denne ret, så "skolen kan vedblive at florere ved kundskaber og lærdom". Sognepræsterne måtte altså finde sig i de disciple, som skolemesteren i Ribe udpegede til løbedegne blandt skolens ældste og bedste disciple. I Haderslevartiklerne fra 1528, som var udformet på foranledning af Christian III med det formål at skabe en ny luthersk kirke i hertugdømmet, lyder artikel seks: "Vi vil også, at de sognekirker, som ikke ligger længere end en mils vej fra vor by Haderslev, skal tage deres degne

fra skolen der, og de, som ligger nær ved Ribe, skal tage degne fra Ribe skole, for at skolerne derved kan blive ved magt". I den kongerigske kirkeordinans fra 1539 findes en lignende bestemmelse. Men hverken denne eller den slesvigske og holstenske kirkeordning fra 1542 nævner skoler på landet. Den jævne befolkning var analfabeter, og det var kirkens opgave at lære befolkningen katekismens ordlyd. Degnen underviste børnene og de unge i kirken en gang om ugen. Som grundbog brugte man Luthers lille katekismus, der langt op i det 18. århundrede spillede en langt større rolle end bibelen. Ved tre årlige højtidder overhørte degnen ungdommen.

Også ifølge sin fundats af 1567 havde latinskolen i Ribe ret til at besætte degnestillingerne i de sogne, der lå inden for to mils afstand fra byen med løbedegne, mod, at skolen til gengæld fik degneindtægten. Ordningen med løbedegne var med til at sikre både skolens og disciplenes eksistens.

Ca. 1600-1775

Med den nye lutherske lære måtte undervisningen suppleres med læsning i religiøse lærebøger, andagtsbøger, salmebøger og helst i bibelen selv. Derfor måtte børnene gå i skole, lære at læse og eventuelt at skrive. Det var ikke tilstrækkeligt kun at lære katekismens hovedstykker. Med Dan-

ske Lov i 1681 blev løbedegnene afskaffet og afløst af sædedegne, der havde fast bopæl i sognene. I Tørringlen provsti, som Roager hørte under, skete det dog først noget senere. Formålet var en forbedring af skolevæsenet. De nye fastboende degne skulle først og fremmest undervise børnene. De fleste steder var indtægterne for skoleholdet en forudsætning for, at degnene havde til livets ophold.

Den første degn i Roager, vi kender til, er Bastian Eriksen, som ifølge Ribe Stifts edsbog aflagde degneeden 7. september 1705. Han var født i Løgumkloster i 1659 og var sognets degn frem til 1728, hvor han døde 69 år gammel. Bønderne i Roager var dog ikke helt tilfredse med afskaffelsen af løbedegnene. Det fremgår af en henvendelse til amtmanden i Hader-

slev i 1730 om tilbagevenden til gamle tilstande, "efterdi skolevæsenet i forrige tider, da disciplene i Riber Skole havde degnedømmet, stod langt bedre til i sognet". Årsagen anføres også i henvendelsen, nemlig at degneindkomsterne var så små, "at ingen skikkelig, duelig, gavnlig og forsvarlig degn deraf kan underholdes".

Af samme grund brugte man nogle steder halvvoxsne drenge som skoleholdere, og man så skævt til arbejdsduelige mænd, der påtog sig lærerjobbet. Præsten Nissenius Hygum i Roager gav udtryk for denne indstilling, da han i et brev til biskoppen i 1725 skrev, at Knud Andersens søn nu var begyndt at holde skole i Roager by. Han havde været degnens discipel og overgik ikke sin mester i videnskab, men er ellers en frisk ung

Luthers lille katekismus og kampen mod de onde bøger, dvs. bøger som er djævlens værk, fik kolossal betydning for læsefærdigheden i Sønderjylland. Som det står på titelbladet, så indeholder den de mest basale ting som bønner, en hustavle og sentenser af Guds ord "Til troens bestyrkelse for de enfoldige". Og bogen er vitterlig lille. Her er det en udgave fra 1850, tilhørende Hans Lorentzen Lange i Strandelhjørn. Bogen måler 9x11 cm.

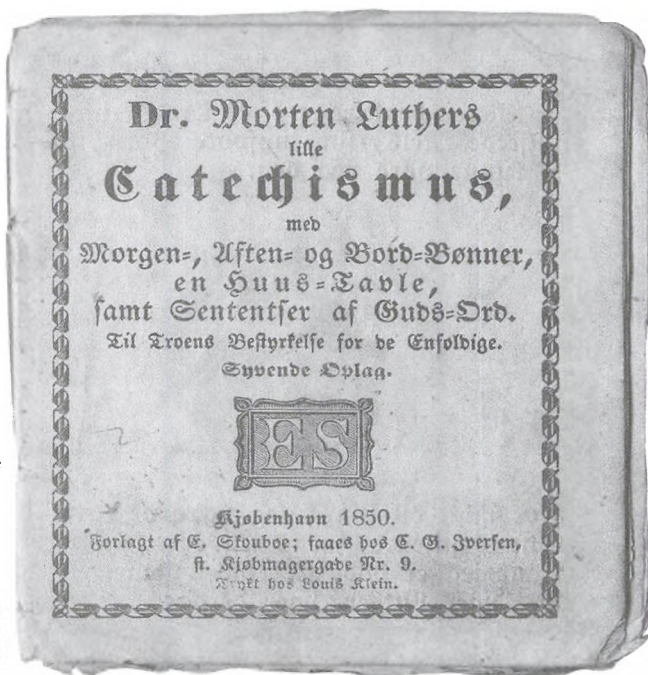

Foto: C.C. Biehl, Museum Sønderjylland, ISJ-Lokalhistorie.

Roager kirke i Kirkeby. Foran ses skolebygningen med lærerbolig fra 1839 på præstegårdens jord. Mere tydeligt kunne de tætte bånd mellem kirke og skole næppe udtrykkes.

karl, som ved arbejde kunne fortjene sit brød. Hans bror var derimod en vanfør mand, som ellers intet kunne fortjene, og som for nogle år siden havde læst for nogle små børn samme sted. Ud over skolerne i kirke-landsbyerne var det almindeligt, at bønderne i sognenes øvrige landsbyer selv oprettede små skoler. Bønderne lejede en skoleholder for den ringest mulige løn og for en vinter ad gangen. Ofte var der ikke noget skolehus i landsbyerne, men både skolen og skolelæreren gik på omgang.

I slutningen af 1600-tallet var der indrettet skole i kirkens våbenhus, som i 1682-84 blev forsynet med bræddeloft og vinduer "til skolens gavn og bedste", ligesom en kamin blev opsat, så skolen kunne opvarmes om vinteren. I Hviding herred forsvandt våbenhusskolerne i første halvdel af 1700-tallet og blev næsten

alle steder erstattet af faste skolelokaler. Pastor Hygum skriver i 1725, at våbenhuset indtil for nylig er benyttet som skole for alle børn i sognet.

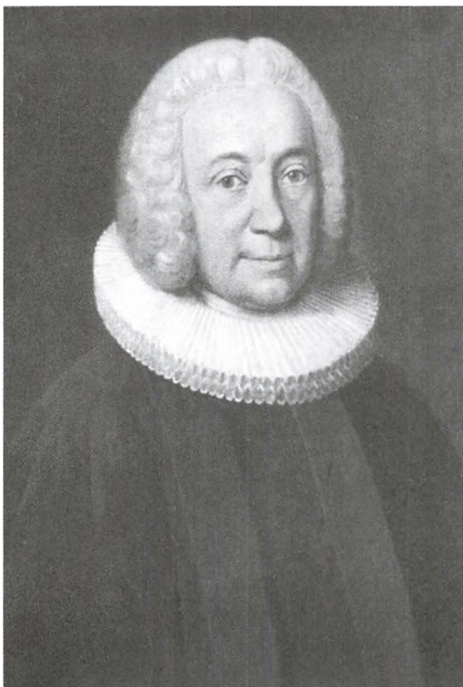
Biskop Thurah i Ribe var i 1729 indstillet på at lade kirken opføre et skolehus, men det blev afvist af amtmanden i Haderslev med den begrundelse, at degnens undervisning ikke var til nogen nytte. Vi ved ikke, om der på det tidspunkt blev holdt skole i degneboligen, eller om skolen først blev flyttet fra våbenhuset i 1755, hvor der blev bygget et skolehus nord for kirken på en smal strimmel jord, som nu er en del af kirkegården.

Degnenes indtægter bestod, ligesom præstens, stort set af naturalier og betaling for kirkelige handlinger. Degnenes indtægter i midten af 1700-tallet var ringe, bl.a. fordi der fortsat skulle betales afgifter til latinskolen i Ribe. For at forbedre forholdene blev

der i forbindelse med udskiftningen i slutningen af 1700-tallet tildelt skoleholderne et stykke jord.

I de fleste tilfælde var degnene næppe mere vidende end de opvakte bønderkarle, der holdt vinterskole i de øvrige landsbyer. "Degnen i Roager synger vel i kirken, for resten er han en stakkels vanfør bondekarl, ustuderet, uden degnebolig", skrev provst Højne, Vester Vedsted, i 1753 om degnen Anders Sørensen.

Allerede i første halvdel af 1700-tallet var nogle af egnens præster blevet optaget af pietismen, en kristen bevægelse, der kom sydfra, og som lagde vægt på fromhed og levende personlig tro. Pietisterne var meget optaget af, at alle kom i skole, lærte at læse og måske at skrive. De mente, at almueskolens egentlige opgave var at give børnene en religiøs og moralsk

opdragelse, så de kunne understøtte datidens samfundsorden. Deres samfundsopfattelse kommer bl.a. til udtryk i konfirmationsordningen fra 1736 og skoleloven fra 1739, der lagde vægten på en kirkeligt styret kristen opdragelse af befolkningen. Skoleloven krævede bl.a., at lærerne ud over at undervise i læsning og katekismus også kunne undervise i skrivning og regning, hvis nogen forældre ønskede det. De to love fik en meget stor betydning for udviklingen af den almene læsefærdighed i skolen.

Når biskop Brorson kom på visitats i de vestslesvigske kirker, overhørte han hver gang katekisationerne og uddelte ris og ros. I en visitatsberetning fra 1744 i Roager skriver han: "... at sognepræsten Hr. Schmidt forestillede smukt Guds ords ubedragelige sandhed og herlige kraft. Ungdommen svarede skikkelig; Over nogle af menigheden blev klaget, at de ikke ville sende deres børn i skole til degnen, som siden er bleven ændret". I en tilsvarende beretning fra 19. maj 1763 beretter han om skoleforholdene: "Udi Roager sogn er kun en skole, nemlig Kirkeby, som betjenes af degnen Nis Andersen for hele sognet, såsom Kirkeby, Obeling, Roager og Vesterbæk. Han haver af sognepræsten et godt vidnesbyrd både i

Hans A. Brorson (1694-1764) er i dag mest kendt for sine salmer, men var fra 1741 til sin død i 1764 biskop i Ribe. Han var en forkæmper for undervisning og oplysning, hvad man bl.a. kan læse i hans visitatsberetninger fra besøgene i stiftets sogne, hvor han gerne overhørte eleverne i Luthers lille katekismus.

henseende til hans lærdom og levnet".

Bøndernes behov for børnenes arbejdskraft bestemte, hvornår de skulle gå i skole. I 1785 blev der i Roager sogn kun holdt skole fra Mikkelsdag (29. september), når høsten var i hus, til Pedersdag (22. februar). Det passede sikkert skoleholderen godt, for så kunne han arbejde som karl eller passe sin egen jord og på den måde supplere sin ringe indtægt.

Ca. 1775-1814

I kølvandet på bondefrigørelsen, regeringsskiftet i 1784 og den gunstige økonomiske udvikling blev de store skolereformer gennemført i tiden op til 1814. Staten påtog sig at regulere skolevæsenet på alle områder. Tidens parole var 'national opdragelse'. Skolen skulle opdrage børnene til mennesker og borgere. Skolens undervisning skulle forbedres ved, at lærerne fik en godkendt uddannelse og en større indtægt. Det havde stået skidt til med skoleforholdene i Tørninglen, men nu var man for alvor kommet ud af den økonomiske tilbagestående, der havde præget området gennem hundrede år. Amtmanden i Haderslev bekendtgjorde i 1778 en regulering af skoleforholdene i Hviding herred, der hidtil havde været Ribebiskoppens domæne. Nu skulle skolevæsenet indrettes efter de bestemmelser, der var gældende i Haderslev provsti, bl.a. med bøder til forældrene, hvis deres børn ikke deltog i undervisningen. Bønderne, der havde brug for børnene som arbejdskraft, protesterede mod amtmandens hårde skolepolitik.

I 1787 bad degnene i Hviding, Roager og Vodder om ansættelse som

skoleholdere og om udstedelse af skolereglementer for deres sogne. Amtmanden i Haderslev tog derefter fat på udarbejdelsen af et reglement for Roager, men måtte lade det ligge, da han i 1789 blev udnævnt til overpræsident i Altona. Det betød en 15 år lang stilstandsperiode for skolevæsenet i Tørninglen, bl.a. på grund af uoverensstemmelser mellem hans efterfølgere, biskoppen og stiftamtmanden i Ribe.

I sognepræstens indberetning i 1789 til den kommission til undersøgelse af skolevæsenet på landet, som Danske Kancelli havde nedsat, oplyses følgende om skoleforholdene i Roager sogn:

"Udi Roager sogn er en skole ved kirken, som holdes af degnen ved navn Bertel Thomsen i Kirkeby. Desuden to andre skoler, som bønderne selv lejer og udvælger skoleholdere til, i Roager og Øster Obeling. Disse to byers børn kunne bekvemt gå til den skole, som holdes af degnen og ligger midt i sognet, thi fra begge byer er ingen fjerding mil, og når alle byers børn sammen regnes kunne udgøre 70 til 80.

Efter nærværende indretning er de fra sogneskolen længst fraliggende gårde Vesterbæk og et hus i Stavet Skov, som er lidet over 1/2 mil dertil. Vejen fra disse stæder er om vinteren vanskelig, men om sommeren passabel nok. Degnen har som skoleholder 1 sk. 1 ugentlig af hvert barn, som virkelig går i skole. Det kan indbringe en 6 rdlr.

Degnen Bertel Thomsen er 36 år gammel. Hans visse indkomster består årligen af:

2 1/2 ottendeel smør, 7 rdlr. 24 sk.l

19 skipper byg a 10 sk.l., 3 rdlr. 46 sk.l.

4 skipper rug a 14 sk.l., 1 rdrl. 8 sk.l.
 11've gies a 12 sk.l., 2 rdrl. 36 sk.l.
 Uvisse indkomster og offer, 15 rdrl.
 Altså som degn og skoleholder den sum-
 ma 36 rdrl. 18 sk.l.

Degneboligen ligger midt i sognet
 ved kirken.

Skolestuen i degnehuset er i måde-
 lig stand, består af to halve fag og be-
 kvemmeligen ej rummer mere end 24
 børn. De andre små nebenskoler er i
 slet stand.

Til degnehuset er lagd omtrent 3
 tdr. land, som ligger ubekvem og en
 liden kålhave på kirkegården.

Her behøves kun den ene skole, når
 den blev indrettet, at de andre byers
 børn fra Roager og Øster Obeling
 kunne rummes deri".

I folketællingen fra 1803 nævnes
 'Küster und Schulhalter' Bertel Bruun
 Thomsen, 50 år. Han var da gift 2.
 gang med Anna Maria Atzers, 30 år.
 Der var ingen børn, men tre logeren-
 de i husstanden. Bertel Bruun Thom-
 sen var degn indtil 1827, hvor han
 blev afløst af Holden Hansen. Des-
 uden nævnes yderligere to skolehol-
 dere i sognet: Matz Matzen i Roager,
 18 år og Peter Ankersen i Øster Åbøl-
 ling, 26 år. Begge er de ugifte og har
 deres logi hos lokale bønder.

En købekontrakt (afskrift fra
 "Slægtsbog for efterkommere af Jacob
 Peter Johansen Bødker") fra 1783, op-
 rettet i forbindelse med, at bødker Ja-
 cob Johansen overtog et hyrdehus i
 Øster Åbølling, fortæller lidt om ind-
 retningen og organiseringen af skole-
 huset her:

*Forsømmelsesprotokol for skolen i Roager 1808-1846. Her kan man bl.a. læse, at
 Knud Christensen brugte juni, september og det meste af maj 1824 til at vogte
 kvæg, mens Peder Schmidt var "hjemme til hjælp" i det meste af september.
 Helt op i det tyvende århundrede har skolelærerne på landet måttet konkurrere
 med bønderne om børnenes opmærksomhed.*

Lærere		Maj 24		Maj 25	
1. Peter Schmidt	6				
2. Knud Christensen	9				
3. Peder Schmidt	8				
4. Peter Schmidt	6				
5. Peter Schmidt	6				
6. Peter Schmidt	6				
7. Peter Schmidt	6				
8. Peter Schmidt	6				
9. Peter Schmidt	6				
10. Peter Schmidt	6				
11. Peter Schmidt	6				
12. Peter Schmidt	6				
13. Peter Schmidt	6				
14. Peter Schmidt	6				
15. Peter Schmidt	6				
16. Peter Schmidt	6				
17. Peter Schmidt	6				
18. Peter Schmidt	6				
19. Peter Schmidt	6				
20. Peter Schmidt	6				

24. September		Arbejdssituation	
		Arbejdssituation	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	
		Bygget	

*Knud Christensen
 i Roager d. 28. Sept.
 1824.*

“Vitterligt gøres hermed, at imellem Povl Hansen af Kirkeby som sælger på den ene side og Jacob Johansen af Obeling som køber på den anden side, er indgået og fuldbyrdet en uryggelig Købe kontrakt på efterskrevne måder, nemlig:

1) Underskrevne Povl Hansen af Kirkeby sælger og aldeles afstår til omrørte Jacob Johansen, forhen Øster Obeling hyrdehus af fire fag fra Øster enden at regne, thi det femte og vesterste fag forbliver til byens skolehus efterdags ligesom forhen neden bjælkerne, og holdes af lodsejerne bestandig ved lige, men oven bjælkerne i samme fag må køber benytte sig af rummet til at ligge hø og korn derpå.

Bemeldet fire fags hus og hvis derudi en søm- og naglefast samt kålgården sønden for efterbemærkede og aftalte grænser, må køber have og antage kvit og frit for al gæld og tiltale og gøre Sog for sig og arvinger så nyttig og gavnlig som han bedst ved og kan. Men den krog i kålgården vesten for skolehuset skal høre til skolen på det derpå kunne opsætte noget husning om så var, at byens husejere fik i sinde at lade bygge et fag til skolen i fremtiden; og så længe skolen bliver som denne er, tilstædes af køber, at ild gøres i skolehusets kakkelovn ved hans skorsten.

2) Forovenmeldte hus og kålgård og rettighed i det ene fag skolehus oven bjælkerne skal køber til sælgeren den velforende købesum imod lovlig kvittering i rede penge 240 Mk., siger to hundrede og fyretyve mark courant, om tilstundende Sct. Hansdag alt uden rente og modsigelse i nogen måde. Indtil samme er betalt bliver det købte derfor af køberen til under-

pant konstitueret samt udi protokollationen derpå om forlanges konsenterrer.

Til stadfæstelse have parterne denne kontrakt egenhændig underskrevet og hørsommelig ombedet vedkommende officiales med os til bestyrkelse at subscribere.

Aktum Øster Obeling
den 14. maj 1783. Povl Hansen”.

I Roager og Øster Åbølling var det bymændene selv, der ejede skolehuset og lejede lærerne.

1814-1864

Fra reformationen op til 1814 underviste degnen børn og unge hovedsageligt i katekismen. I tiden efter blev degneembederne formelt nedlagt. Siden var det lærerne, der også fungerede som præsternes hjælpere bl.a. som kirkesangere - i Roager helt indtil slutningen af 1900-tallet. Med landsbyfællesskabets ophævelse i slutningen af 1700-tallet overtog staten styringen på skoleområdet, hvor bønderne og kirken hidtil havde rådet. Ændringerne blev indledt i Haderslev provsti i 1770'erne og afsluttet med de skoleregulativer, et for hvert provsti, som generalsuperintendent Adler i Slesvig udstedte i årene op til 1814. Det var også ham, der stod bag hertugdømmernes nye skolelov fra samme år. Skoleloven gjaldt kun i det område, der lå under Slesvig stift. Om Tørninglen, altså den slesvigske del af Ribe stift, udspandt der sig en langvarig strid, der først blev afsluttet med en principiel beslutning i 1828, der fastslog den slesvigske og holstenske skolelovs gyldighed i dette distrikt, og et skoleregulativ for Tørninglen blev først god-

kendt i 1840. Indtil da gjaldt den kongerigske skolelov. De to love var næsten ens. Børnene under hertugdømmernes skolelov skulle dog, i modsætning til børnene under den kongerigske, undervises i naturlære, naturhistorie, geografi og fædrelandshistorie. Desuden skulle de gå i skole hver dag og ikke kun halvdelen af ugens dage som i kongeriget. Og endelig kunne de ikke blive udskrevet af skolen, når de var fyldt 13 år, men var skolepligtige, til de blev konfirmeret som 15-16-årige.

Størstedelen af de nordslesvigske lærere fik efterhånden deres uddannelse på danske seminarier. Deres tyskkundskaber var i de fleste tilfælde for ringe til, at de kunne klare opta-

gelsesprøven ved et tysk seminarium. Og med en eksamen fra et kongerigsk seminarium kunne de uden videre få ansættelse i hertugdømmerne. Det blev derfor mere og mere danske seminarier, der kom til at forsyne de nordslesvigske landsbyskoler med lærerkræfter. Holden Hansen (1804-1850), degn og lærer ved Roager-Kirkeby skole 1827-34, var således uddannet på Brahetrolleborg seminarium 1823-25. Hans efterfølger Peter Hansen (1803-1869), degn og lærer 1834-69, var uddannet fra Fole Præstegårdsseminarium i 1822. Peter Hansen døde i embedet.

I årene 1855-60 var en ung gårdmandssøn, Anders Thomsen Truelsen Østergaard fra Kirkeby, hjælpelærer ved skolen i Vesterbæk. Han var født i 1836 og havde forinden været præparand i Jegerup 1853-55. I 1863 dimitterede han fra Tønder Seminarium og endte som degn og lærer i Skast 1870-1900. Den første seminarieuddannede lærer, vi kender her, er Lars Peter Nørsgaard, dimitteret fra Jelling seminarium i 1862. Han var lærer ved skolen 1862-66, derefter

J.G.C. Adler (1756-1834) var oplysningsteolog og superintendent i hertugdømmet Slesvig fra 1792 til sin død, fra 1806 tillige over Holsten. Hans rationalistiske reformer af kirken vakte stærk modstand i brede kredse, men hans reformer af skolevæsenet og især skoleloven for hertugdømmerne fra 1814 kom til at stå længere, end han formentlig selv havde regnet med.

lærer i Gabøl og kirkesanger i Nustrup 1866-98.

Perioden fra statsbankerotten i 1813 til midten af 30'erne var præget af stilstand og fattigdom. Reformarbejdet gik i stå, og lærernes økonomiske vilkår blev ikke forbedret. Herefter blev skoleforholdene på landet bedre. Ikke kun på grund af en stigende materiel velstand, men også på grund af en national vækkelse, en kamp for at opnå politisk indflydelse og åndelig frihed. Der foregik en livlig debat om skoleforhold. Den indbyrdes undervisning var på retur, og læsebøger vandt indpas.¹⁾ Undervisningen blev varetaget af en seminariueddannet og respekteret lærerstand, og forældrene sluttede op om skolens arbejde.

I 1839 besluttede man at bygge en ny og større skole i Kirkeby, som skulle afløse den gamle, der lå på et smalt jordstykke nord for kirkegården ud mod byvejen. Her var der imidlertid ikke plads nok til udvidelser. Den nye skole med lærerbolig blev derfor bygget på præstegårdens jord syd for kirken, og skolen måtte betale en årlig leje på 24 rigsdaler til præsten. Der opstod uenighed mellem pastor Hønne og skoleforstanderne om, hvem der skulle kaste skellet. Præsten mente ikke, det var hans opgave, han havde jo overladt jorden til skolekommunen. Men skoleforstanderne forlangte det. Hønne lod ridefoged Riedel fra Toftlund foretage en synsforretning. Resultatet blev, at amtet pålagde ham at betale halvdelen af omkostningerne.

Roager havde fået ny skole med lærerbolig i 1860. Den blev placeret midt mellem Roager og Vesterbæk, hvor Vesterbækvej møder Lundsmarkvej. Den afløste en tidligere sko-

lebygning, der lå vest for vejen i den gamle Roager by. Skolerne i Kirkeby og Vesterbæk fungerede til 1954, hvor de blev afløst af den nye centralskole, der var blevet opført midt mellem Kirkeby og Roager. De to gamle skolebygninger eksisterer stadig og benyttes i dag som privatboliger. ■

Note

1) En undervisningsform, hvor læreren underviser elever, som underviser andre elever, som igen kan undervise andre elever.

Litteratur

- Chronik der Schule zur Roagger-Westerbek 1880-1918.* Landsarkivet for Sønderjylland.
- Danmarks kirker.* Bd. 21, Nationalmuseet 1957, side 243-258.
- Gregersen, H.V.: *Reformationen i Sønderjylland.* Aabenraa 1986.
- Iversen, Peter Kr.: *Skoleindberetninger fra Hviding herreds provsti 1789.* I: *Sønderjysk Månedsskrift* 1991, side 120-123.
- Japsen, G.: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814.* Aabenraa 1968.
- Japsen, G.: *Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen.* I: *Skolehistorisk årbog* 1972, side 55-72.
- Kinch, J.: *Ribe bys historie og tilblivelse.* Bd. 1. Århus 1985.
- Koch, L.J. (red.): *Brorson, Hans Adolph: Visitatsberetninger og breve.* København 1960.
- Lampe, Jens: *Tønder Seminariestat. Fortegnelse over lærere og dimittender fra Tønder seminarium 1788-1863.* Aabenraa 1963.
- Lund, Laurids Nørgaard: *2 Roager præster.* I: *Mågen* 1960-61, side 4-7.
- Markussen, Ingrid: *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte.* Odense 1995.

Rugkobbelskolen - et nybrud i dansk skolebyggeri

Af Kim Furdal

Kommunalreformen betyder voldsomme ændringer i den sønderjyske skolestruktur. Museumsinspektør Kim Furdal fortæller her om en af de skoler, Rugkobbelskolen i Aabenraa, som bliver berørt af de nye skolestrukturer.

DER SKER VOLDSOMME ændringer af folkeskolen i disse år. Allerede omkring 2000 gjorde rapporter fra Indenrigsministeriet samt Amterne og Kommunernes Forskningsinstitution, at der var behov for besparelser inden for folkeskolen ved nedlæggelser og sammenlægninger af skoler, så pengene fremover kan kanaliseres over på ældreområdet. En forsmag på denne udvikling så man umiddelbart efter etableringen af Bornholms regionskommune i 2003, hvor kommunalbestyrelsen som noget af det første nedlagde tre skoler. På landsplan svarede dette til 300 skolenedlæggelser. Men dette var ikke noget, som politikerne overeksponerede i forbindelse med kommunalreformen. I kølvandet på reformen og krisen efter 2008 fejer en bølge af skolenedlæggelser og sammenlægninger nu ind over Sønderjylland som i resten af landet.

Denne udvikling har bragt mange kommunale skolebygninger i spil. For hvad gør man med de overskydende skolebygninger? Det spørgsmål fortjener større opmærksomhed, for i spareiveren kan kulturhistoriske værdier og arkitektoniske perler me-

get let kommer i klemme. Aktuelt står Rugkobbelskolen i Aabenraa således foran en større udbygning.

Rugkobbelskolen blev til i første halvdel af 1950'erne, som et barn af det store babyboom under krigen og den store udbygning af området omkring Tøndervej i mellemkrigsårene. Fra 1941 bidrog Aabenraa boligforening også til væksten i elevtallet. Nærmest på trods af materiale-mangel skød foreningens sociale boligbyggeri i disse år op omkring Tøndervej, Farversmøllevej og Sandved.

Allerede ved befrielsen stod det klart, at der skulle ske noget for at afhjælpe skolesituationen omkring Tøndervej. I anledning af det danske skolevæsens 25-års jubilæum i 1945 blev tanken luftet om en skole ved Tøndervej, og det følgende år satte borgmester Georg Buchreitz så gang i den politiske proces. Men det var ikke let på et tidspunkt, hvor materiale-manglen var mærkbar. For at sætte byggeriet i gang skulle der søges tilladelse hos Undervisningsministeriet, og svarede man her nej, måtte man vente og søge det følgende år. Allerede i 1947 vedtog byrådet således betingelserne for en arkitektkonkurrence om en ny skolebygning, en konkurrence, der blev udskrevet i 1949. Ved byrådsbehandlingen blev der tilføjet den konkurrencebetingelse, at der ved bedømmelsen skulle tages hensyn til, om opgaven kunne løses på "... en økonomisk rimelig og til byens vilkår svarende måde". Byrå-

det lagde bestemt ikke op til økonomisk løsslappenhed i projektforslagene. Ikke desto mindre var det først i juni 1951, at ministeriet kom med en materialebevilling på 200.000 kr. for året 1951/52. Så var det ellers om at komme i gang. Allerede august samme år kunne byrådet godkende et skitseprojekt for byggeriet.

Dansk skolebyggeri og offentligt byggeri var i første halvdel af 1950'erne i opbrud. Med inspiration fra bl.a. USA og Japan lagde skolebyggeriet sig i midten af 1950'erne ned som såkaldt 'groundscape' byggeri. Man gik bort fra den traditionelle høje stætelige skolebygning, der smagte af op-højet lærdom og klassiske dyder. I stedet eksperimenterede arkitekterne med organisk byggeri i et eller to planer med opdeling af skolen i små fysiske enheder.

Med sine længer, lange gange og små grønnegårde hørte Rugkobbelskolen ved opførelsen i midten af 1950'erne til blandt det spirende velfærdssamfunds mest avancerede institutionsbyggerier.

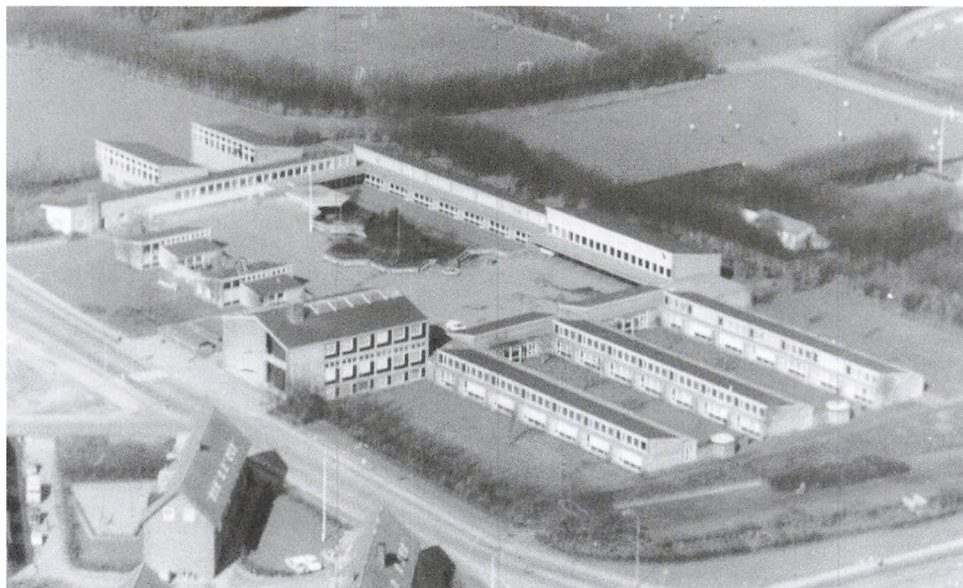

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Rugkobbelskolen blev et af de tidligste eksempler i Danmark på en skole, der brød med det traditionelle skolebyggeri og i stedet arbejdede med en skole, hvor arkitekturen skulle støtte undervisningen ved bl.a. at opbyrde skolen i mindre enheder. Der er ingen tvivl om, at det smukke resultat skal tilskrives den arkitektkonkurrence, der blev udskrevet. 65 arkitekter deltog i konkurrencen, som blev vundet af arkitekt Otto Frankild i København. Og det skete bestemt ikke på nogen billig baggrund. Andenpræmien i konkurrencen blev givet til kgl. bygningsinspektør Jørgen Stærmose i Odense.

Som begrundelse for valget af Otto Frankild fremhævede dommerkomiteen bl.a. de skolemæssige fordele ved forslagets lave bebyggelsesform. "Klasselokalernes særlige udform-

ning har med hensyn til konstruktion og belysning og elevernes særegne anbringelse vakt interesse hos byrådets repræsentanter, der er skolefagfolk. Desuden har man lagt vægt på, at det er smukt indarbejdet i forhold til stadion både i henseende til festsalens og gymnastiksalens anbringelse...". Hvad der ikke blev nævnt i dommerudtalelsen, men som også spillede en vigtig rolle for byrådet, var muligheden for at opføre skolen i flere etaper. Her ligger måske en meget væsentlig forklaring på, at netop 'groundscrape' byggeri er blevet det danske velfærdssamfunds foretrukne form for offentligt byggeri. I modsætning til etagebyggeri giver det nemlig mulighed for at fordele udgifterne over flere byggeetaper.

Otto Frankild (f. 1918) hører til blandt de mest markante modernistiske arkitekter i efterkrigsårene, i 1940'erne og 1950'erne og han vandt mange af de konkurrence, han deltog i. I

1948 vandt han førstepræmie for Arbejderhøjskolen i Esbjerg (opf. 1955) og i 1949 førstepræmien for Aalborghallen (opf. 1953). Rugkobbelskolen hører endnu i dag til i denne klasse og er bl.a. opført i Kunstindeks Danmark. Som havearkitekt havde kommunen allieret sig med en af landets ypperste modernistiske havearkitekter, C. Th. Sørensen. I det perspektiv er det underligt, at Frankild ikke har fået større opmærksomhed, men det kan være, at han har stået i skyggen af markante modernister som bl.a. Jørn Utzon. Måske spiller det også en rolle, at han i forbindelse med opførelsen af Imperialhotellet ved Vesterport i København i 1961 forlod byggeriet efter uoverensstemmelser med bygherren. Herefter slog han sig ned på Mallorca og har ikke siden genoptaget faget.

Første etape af byggeriet blev indviet den 6. januar 1954. I den forbindelse bemærkede borgmester Jens Gjelstrup (V) bl.a., at byggeriet havde

To af de oprindelige gulstensbygninger i et plan med skråt tag.

Foto: Kim Furdal.

En af gangene, der endnu står næsten urørt siden opførelsen i midten af 1950'erne.

fordoblet byens gæld og forøget kommunens udgifter til renter og afdrag med 300.000 kr. Undervisningsminister Julius Bomholt fremhævede i stedet den store kulturelle indsats og den pædagogiske sans, som prægede byggeriet, der gjorde klasseværelserne til hyggelige dagligstuer. "... katederet er blevet fjernet - tillykke med det", udtalte Julius Bomholt. Her ramte Bomholt noget helt centralt for Frankild. Som han selv udtrykte ved indvielsen: "... bag enhver overvejelse har været ønsket om at opnå så hensigtsmæssige og så hyggelige arbejdsforhold som muligt for lærere og elever ... Gennem en længere årrække har skolebyggeriet overalt i landet udviklet fortrinlige specialklasser, hvorimod selve skolestuens udformning er blevet forsømt. Og det er dog dette rum, der skulle være den enkelte klasses eget lille samfund og

på en måde børnenes andet hjem". Derfor blev skolen bygget op, så bygningerne i et plan skabte små trygge rum i skolen. Hver klasseværelse blev etableret, så der var direkte adgang til grønne arealer i små gårdrum. Men som Otto Frankild understregede ved indvielsen, var der kun tale om første etape. I foråret 1956 kom ministeriets materialebevilling for anden etape, som stod færdig i juni 1958.

Rugkobbelskolen skal i de kommende år undergå en kraftig udbygning for at give plads til flere elever fra en anden af byens skoler. Det er ikke nogen let sag på den begrænsede plads og i økonomiske trængselstider. Skolen er bl.a. fremhævet i Weilbachs kunstnerleksikon. Man må håbe, at Rugkobbelskolen får tilbygninger af samme meget høje kvalitet. ■

Bidt af en gal brandmand

De frivillige brandværn i Sønderjylland

Af Kirsten H. Clausen

I foråret 2011 gennemførte Museum Sønderjylland, ISL - Lokalhistorie en kulturhistorisk undersøgelse af de frivillige brandværn i Aabenraa og Sønderborg kommuner. Projektmedarbejder Kirsten H. Clausen fortæller her om brandværn præget af stort personligt engagement med æresret og en betydning for lokalsamfundet, der rækker langt uden for værnet.

I FORÅRET 2011 UNDERSØGTE jeg traditioner og kulturer i udvalgte brandværn i Aabenraa og Sønderborg kommuner. Perioden har været præget af ændringer i beredskabsstrukturen, som har medført lukninger eller sammenlægninger af værn. Efter at fem frivillige brandværn i Aabenraa kommune i løbet af 2010 og 2011 har nedlagt sig selv, er der på nuværende tidspunkt 15 værn tilbage i kommunen. Tre værn er planlagt til at skulle sammenlægges med andre i løbet af 2012 og senere, så det samlede antal bliver 12. I Sønderborg kommune har to værn nedlagt sig selv, to er blevet sammenlagt, og brandmændene i Sønderborg by er blevet deltidsansat i løbet af 2010 og 2011. Yderligere to værn ned- eller sammenlægges i 2012, hvorefter der er 16 frivillige brandværn i Sønderborg kommune. Der har derfor under undersøgelsen været nervøsitæt og skuffelse at spore blandt en del brandmænd.

Skønt brandværnene tjener det sam-

me formål, er der betydelige forskelle i måden, de organiserer sig på, og på deres rolle i lokalsamfundet. De største kontraster blandt de brandværn, jeg har besøgt, findes hos brandværnene i Sønderborg og Barsmark. Brandværnet i Sønderborg har det største antal udrykninger og dækker det største antal beboere og er så hårdt spændt for, at man i 2011 opgav frivilligheden og nu er et brandværn baseret på deltidsansatte brandmænd. Brandværnet i Barsmark repræsenterer det meget lille landsbysamfund, hvor antallet af udrykninger er minimalt, og hvor byens sociale og kulturelle tilbud stort set udgøres af brandværnets aktiviteter. Imellem de to yderpoler befinder sig en række brandværn med forskellige kulturer og forskellige grader af engagement i lokalsamfundets aktiviteter. Betydningen af det enkelte brandværns kultur og tilknytning til det meget nære lokalsamfund understreges af, at de fleste brandmænd viger tilbage for tanken om at overgå til naboværnet, hvis deres eget værn skulle ophøre.

Tvangsværnene og de frivillige

En god del af bitterheden og frustrationen blandt brandmændene i de nedlagte eller lukningstruede værn kan tilskrives det faktum, at de i kraft af frivilligheden i brandværnene yder et stort stykke arbejde i fritiden. Traditionen med de frivillige brandværn

som afløsning for tidligere tiders tvangsværn forbedrede fra slutningen af 1800-tallet brandberedskabet markant. De frivillige brandmænd var dels motiverede og dels langt bedre uddannet i kraft af, at de hvert år gennemførte adskillige brandøvelser, mens tvangsbrandmændene kun udførte en årlig øvelse. Oplæringen til frivillig brandmand foregik tidligere ved øvelserne, hvor de gamle lærte de unge, hvordan arbejdet skulle udføres. Den moderne frivillige brandmand har gennemgået den samme grundige uddannelse som de ansatte brandmænd i resten af landet, men har til forskel fra de ansatte gennemført uddannelsen i fritiden.

Festudvalget

Med frivilligheden følger samtidig et stort arbejde med at vedligeholde værnets traditioner - dybest set med

henblik på at bevare værnet og tilvejebringe midler til driften af det.

De frivillige brandværn drives som foreninger med bestyrelse, vedtægter etc., og alle har et festudvalg, som organiserer arbejdet med værnenes egne sociale aktiviteter. Festudvalgene har ligeledes en finger med i spillet ved de arrangementer, brandværnene deltager i som medarrangører, f.eks. sammen med den lokale idrætsforening. At brandværnernes fester er så vigtige, skyldes bl.a., at de oprindeligt var en væsentlig indtægtskilde. Samtidig udgør festerne nogle steder højdepunktet i årets gang i lokalsamfundet.

Festudvalgene står også bag arrangementer, der kan betragtes som en påskønnelse af eget arbejde - brandmændenes belønning til sig selv og en cadeau til familierne, som lider afsavn ved, at deres mand eller far er i brandværnet. I hvor høj grad famili-

Sønderborg Brandværnsorkester tjener bl.a. penge til nye instrumenter ved at spille til byfester i landsdelen. På billedet giver orkestret koncert i Høruphav.

Foto: Sønderborg Brandværnsorkester.

Brandmænd fra Kværs Frivillige Brandværn klar til fodboldkamp mod husmoderforeningen.

en er inddraget i brandmandens arbejde, beskriver et æresmedlem, som er nabo til brandstationen, således: "Vi havde jo sireneudkald, ... og til at begynde med, blev børnene bange, når den hylede om natten. Det er en grim lyd om natten. Men så fik de påduttet et job, hvis de blev vågne ved det. Den ene skulle sørge for, at jeg havde fyrtøjet med. Den anden skulle sørge for mine cigaretter - det er så 20 kilo siden, at jeg holdt op med at ryge. Så havde de noget, de skulle lave, for nu skulle far af sted, for der var jo lidt panik på. Dengang skulle vi også ringe til alarmcentralen og høre, hvor det var galt. Og det gjorde min kone så. Så hun havde jo ikke tid til at tage sig af børnene. Jeg har haft en enorm opbakning, og altså, man kan ikke være brandkaptajn, frivillig brandmand eller indsatsleder, uden man har familiens opbakning. Det vil jeg vove at påstå". I dag er der ganske vist ikke sireneudkald, men jobbet kræver utvivlsomt stadig familiens opbakning. Ofte deltager brandmændenes koner og kærestes f.eks. som hjælpere ved brandværnsfester o.l.

For at tilgodese brandmændenes familier arrangeres der fester for brandmændene og deres partnere, familieudflugter, øvelsesdage for familierne, virksomhedsbesøg målrettet kvinderne og sågar 'middag for damerne', hvor brandmændene laver mad (eller bestiller den ude i byen) og varter op.

Kammeratskabet

Brandværnenes festligheder er en god anledning til at dyrke kammeratskabet og fællesskabet under mere festlige former end ved øvelserne. For kammeratskabet er uhyre vigtigt. Det faktum, at man er afhængige af hinanden forstået på den måde, at liv og død kan afhænge af ens kammerater, gør, at man på en særlig måde får opbygget et kollektivt kammeratskab på tværs af alder og politisk overbevisning. Sloganet En for alle - alle for en giver mening for brandmændene! De er hinandens sikkerhed og krisepsykologer. Af og til kommer brandmændene ud for oplevelser, hvor man kunne mene, at det var på sin plads at gøre brug af et professionelt psykisk kriseråd, men med kammeratskabet og fortroligheden i

et brandværn kan en snak og en øl hjemme på stationen efter indsatsen udrette krisepsykologiske mirakler.

Æresretten

Æresretten har i lighed med festudvalget sin egen paragraf i de fleste brandværns vedtægter. Æresretten består som regel af to medlemmer af bestyrelsen og tre brandmænd. Desuden er brandkaptajnen fast medlem, dog uden stemmeret. Æresretten er berettiget til at tildele irttesættelser, at tildele bøder og at udelukke medlemmer af brandværnet.

Et andet gennemgående tema i brandværnenes paragraffer er vedtægten om, hvordan man forventes at opføre sig som brandmand. I Tinglev Frivillige Brandværns vedtægter fra 1923 hedder det bl.a.: "Ethvert medlem er forpligtet til kraftigt at bidrage til opfyldelse af værnets opgaver og formål i særdeleshed. ... I og uden for tjenesten at vise en ærbar og mandig opførsel og navnlig i tjenesten at være ædru, punktlig, at bevise ro, udholdenhed, mod og besindighed". I en nutidig vedtægt (Hellevad Frivillige Brandværn 2008) er formuleringen moderniseret, men budskabet er det samme: "De aktive brandmænd skal, såvel i som uden for tjenesten, opføre sig på en måde, så de kan tjene som forbilledet for det øvrige samfund". Fornemt!

Træder man ved siden af, kan æresretten komme ind i billedet. Ethvert medlem af brandværnet kan indbringe en sag for æresretten, som så træder sammen og diskuterer sagen. Æresretten er sjældent i brug, men jeg har dog fået oplyst enkelte tilfælde: Tyveri fra værnets pengekasse (medlemmet blev smidt ud), ukammeratlig opførsel i forbindelse med vandpjaskeri ved en

øvelse, hvor en brandmand tog brandbilen og kørte hjem for at skifte tøj, mens han lod tre drivvåde kammerater blive tilbage (sagen endte med, at alle fire brandmænd meldte sig ud) og derudover et par uheldige alkoholrelaterede hændelser som f.eks. sagen med brandmanden, der havde smidt alt tøjet under en brandværnsfest. Han slap med en kraftig irttesættelse og lovede, at det aldrig skulle ske mere. For resten var han selv valgt ind i æresretten og var muligvis selv med til at afsige dommen.

Kvinder i værnet

Mens alt i årevis åndede fred og fordragelighed, og eventuelle tvistigheder kunne ordnes ved æresrettens mellemkomst eller mand og mand imellem, sneg det uundgåelige sig fra slutningen af 1970'erne ind fra sidelinjen: Kvinderne! Kvinderne, som hidtil var blevet båret på hænder, som var blevet hædret med taler og sange til festerne, og som brandmændene havde arrangeret særlige begivenheder for - ja, nu ville de også være brandmænd.

Omkring 1980 blev der optaget kvinder i Holbøl Frivillige Brandværn, hvilket i løbet af kort tid gav dønninger i hele Sønderjylland og sågar opnåede omtale i de landsdækkende aviser.

Problemet med kvinder i værnet kunne beskrives eller pakkes ind på flere måder. Man kunne f.eks. argumentere med kvinders fysiske uformåenhed, men dybest set var problemet nok, at en del hustruer til brandmænd bedyrede, at hvis der kom kvinder ind i værnet, så måtte deres mand i hvert fald ikke længere være medlem. Også brandmændene var betænkelige: Ville det gå ud over kammeratskabet?

Men katten var sluppet ud af sækken, og i ligestillingens hellige navn blev der efter balladen i Holbøl foretaget vedtægtsændringer i de fleste værn så paragraffen om hvem, der kunne optages i værnet, nu kom til at omfatte ikke kun raske mænd, men også raske kvinder. Det kunne nu også gøres temmelig risikofrit, for i mange brandværn skal et afslag på en ansøgning om optagelse ikke begrundes, og desuden er det meget få kvinder, der søger optagelse.

I Aabenraa kommunes beredskab var der i foråret 2011 488 frivillige brandmænd, hvoraf ni var kvinder.

Det frivillige arbejde

At være frivillig brandmand indebærer ikke blot, at man, efter at have gennemført den lovbefalede uddannelse og de krævede øvelser, deltager i indsatser ved brand og øvrige beredskabsopgaver. En ikke ubetydelig del af arbejdet som frivillig brand-

mand indebærer, at man deltager i arbejdet med at skaffe økonomiske midler til brandværnet.

Kommunerne betaler en stor del af udgifterne til beredskabet, bl.a. driften af bygninger og køretøjer samt den lovpligtige uddannelse af brandmændene og deres lovpligtige arbejdsuniformer. Men en lang række udgifter afholdes af værnet selv. Det drejer sig bl.a. om anskaffelse af de fine uniformer, anskaffelse af køretøjer samt udstyr, som ganske vist ikke er lovpligtigt, men som, de alligevel mener, kan være af betydning for deres brandbekæmpelsesopgaver og egen sikkerhed.

Med anskaffelsen af større brandbiler og mere brandbekæmpelsesudstyr er kravene til brandstationerne vokset. Processen med at få det gamle sprøjtehus udskiftet med en ny brandstation er ofte startet med, at kommunen har stillet en passende grund til rådighed, dækket udgifterne

Medlemmer af Aabenraa Frivillige Ungdomsbrandværn viser en slukningsøvelse ved sommerfesten i Barsmark 2011.

Foto: Kirsten H. Clausen

til byggematerialer og måske til de håndværkere, som ikke kunne findes blandt brandmændene. Herefter er brandmændene gået i gang med arbejdet og har lagt tusindvis af arbejdstimer i den nye brandstation.

Noget tilsvarende gælder for køretøjerne. Det er helt almindeligt, at brandvænet selv skaffer sig de nødvendige køretøjer, sætter dem i stand og maler dem i de rigtige farver og med det rigtige logo.

Økonomien

Når det gælder om at finde indtægtskilder, er det en rigdom af gode idéer, der udfolder sig i de frivillige brandværn.

Listen over aktiviteter af socialt tilsnit, hvoraf nogle giver penge i værnets kasse, og andre bare giver ro på hjemmefronten, er lang. Opgaven som brandvagt ved byfester, skoleteater, koncerter o.l., er ren indtægt på linje med det, man kan skaffe sig ved udlejning af f.eks. stole og dansegulv. Avisindsamlinger, metalindsamlinger, loppemarkeder og koncertarrangementer kan også være gode indtægtskilder. Desuden er fonde og forsikringselskaber villige bidragydere til udstyr, der kan sikre et effektivt beredskab og til indkøb af instrumenter til brandvænsorkestrene.

I mange brandværn skelner man mellem aktive og passive medlemmer af brandvænet. De aktive er brandmændene, de passive er de, der støtter brandvænet økonomisk. Typisk betales der ikke et fastsat kontingent ved passivt medlemskab - man betaler, hvad man synes, man har lyst eller råd til. De passive medlemskaber tegnes ved, at de aktive - brandmændene - går fra hus til hus og sæl-

ger medlemskaber. Og som en forhenværende brandkaptajn kan fortælle: "... det er jo svært at sige nej, når brandmanden står derude, fordi i morgen kan det være dig, der har brug for ham. Og nogen, der kommer nordfra og andre steder fra, de troede jo virkelig slet ikke, at brandvænet kom, hvis ikke de betalte".

Rekruttering af nye brandmænd

Den stadige eksponering - eller branding, kunne man fristes til at sige - af sig selv indgår som en naturlig del af brandværnenes rekrutteringsarbejde. Hvis man er vokset op med et frivilligt brandværn, der har arrangeret byens sommerfester, har afholdt juletræsfester i garagen og åbent hus på brandstationen - med mulighed for at sidde i en rigtig brandbil - er tanken om selv at blive brandmand måske ikke så fjern. Enkelte brandværn har oprettet frivillige ungdomsbrandværn, hvor man allerede som barn har mulighed for at stifte nærmere bekendtskab med arbejdet som frivillig brandmand. Disse tiltag kan virke befordrende på rekrutteringsarbejdet, men gør dog ikke arbejdet alene. Som oftest skal der en personlig opfordring fra en brandmand til, for at man går ind i arbejdet. Flere har desuden nævnt, at en stor brand - måske med omkomne eller en brand, hvor deres eget hjem er blevet raseret, har været det, der satte tanken i gang, og som senere har ført til, at de besluttede sig for at blive brandmænd.

Det angives ofte som en vigtig grund, at tilflyttere til især mindre landsbysamfund, ser det som en god mulighed for at blive optaget i lokalsamfundet og på den måde opbygge et socialt netværk.

Mange er vokset op med brandmandstraditionen og følger i slægtens fodspor. Det er ikke ualmindeligt at støde på tredje generation af brandmænd. I Barsmark Frivillige Brandværn har man endda en familie, som er repræsenteret med fjerde generation. Spørgsmålet om, hvor man bliver brandmand, kan måske besvares med "der, hvor man bor", men for en dels vedkommende gælder det, at man forinden er flyttet til det sted, hvor man ønsker at blive medlem af det frivillige brandværn. I disse tilfælde er det oftest der, hvor man er opvokset, og hvorfra, man måske i ungdommeligt vovemod har fjernet sig i en periode.

Brandmand for livstid

At være brandmand er noget, man som regel er for livstid. Helt fundamentalt er det den vældige tilfredsstillelse ved at kunne hjælpe mennesker i nød, der er drivkraften bag arbejdet som brandmand.

Selv om brandmændene ikke selv opfatter det sådant er det i virkeligheden et kompliceret stykke arbejde

med mange forskellige formål, de udfører - for nogles vedkommende endda med meget stor dygtighed. Hovedformålet er og bliver brandbekæmpelse og andet beredskab. Sideformålene er tilvejebringelse af økonomiske midler til brandværnet samt for de mindre byers vedkommende en styrkelse eller fastholdelse af et landsbyfællesskab, som er i konstant fare for at forsvinde. Samtidig med, at man tilstræber at nå sine mål, stilles der krav fra parter uden for brandværnet - beredskabskommission, hjem og arbejdsplads - som også skal tilgodeses, ligesom der også på de indre linjer i brandværnet er opgaver, der nødvendigvis skal udføres for at sikre værnets overlevelse: Fastholdelse af kammeratskabet og rekruttering af nye medlemmer til at videreføre de stolte brandværnstraditioner. ■

Kilder

Samtaler med 18 nuværende og tidligere brandmænd fra ni forskellige frivillige brandværn.

Foto: Kollund Frivillige Brandværn.

Kollund Frivillige Brandværns søredningsmateriel. Søredningsvognen var tidligere et camouflagemalet militærkøretøj, og redningsbåden har sejlet på Neckar som politibåd. Båden blev senere navngivet 'Tove' af Tove Larsen, borgmester i Aabenraa Kommune.

Rømø under besættelsen

Af Siegfried Lorenzen, samlet og redigeret af Britta Bargfeldt

Rømø var under Anden Verdenskrig præget af store radar- og fæstningsanlæg. Siegfried Lorenzen, Tønder, fortæller her om anlægsarbejderne og livet på Rømø under krigen

I 1939 TRAF RIGSDAGEN beslutning om at gøre Rømø landfast med Jylland. Jordarbejdet startede 8. april 1940, men med den tyske besættelse af Danmark dagen efter blev alle planer kuldkastet.

300 tyske soldater blev landsat på Rømø den 9. april. Øens 5-6 grænsendarmer blev straks afvæbnet, og sognerådsformand Anders Korsgaard Jessen blev anmodet om at være behjælpelig med at finde indkvarteringsmuligheder. I første omgang rykkede soldaterne ind på Hotel Rømø, Sønderby Hotel, Hotel Lakolk, forsamlingshuset, Kvindeforeningens hvilehjem og et hus i Vråby. Kort tid efter påbegyndtes opførelsen af de første barakker med assistance fra lokale håndværkere. Til barakkerne blev der anvendt præfabrikerede elementer, der kunne sammensættes på forskellige måder. Nogle barakker fik installeret kantiner, ligesom der blev opført en stor 'forlystelsesbarak', der nærmest var én stor sal. Der blev opført en hel lille barakby vest for Tvismark. Alle barakkerne havde sort tag og grønne vægge.

Anlægsarbejder

Anlæg af veje, opførelse af barakker og støbning af beton til det omfattende bunkersbyggeri krævede en større

arbejdsstyrke. Det var store danske entreprenørfirmaer, der stod for opførelsen. Overopsynet lå hos det tyske luftvåbens byggeafdeling, den senere Organisation Todt. Ledige fra Rømø samt danske arbejdere fra fastlandet fandt beskæftigelse hos besættelsesmagten ofte ved arbejdsformidlingens mellemkomst. Arbejdet var godt betalt. En opgørelse fra 1944 viser, at ugelønnen for en ufaglært arbejder normalt var 110 kr., men 164 kr. hos værnemagten. For en faglært var ugelønnen henholdsvis 114 kr. og 239 kr. Her skal det tages i betragtning, at leveomkostningerne var højere for en arbejder, der ikke havde mulighed for at bo hjemme.

Da deportation af fanger fra Frølevlejren og politiets opløsning i 1944 udløste landsdækkende proteststrejker, deltog befolkningen på Rømø. Der er imidlertid ikke fundet notater om, at danske arbejdere på de tyske arbejdspladser strejkede. En tidligere befæstningsarbejder på øen fortæller: "Nej, altså strejke. Jamen på tyske arbejdspladser blev der jo ikke strejket. Det kunne vist ikke lade sig gøre sådanne steder, andet end at vi holdt arbejdsstandsninger. Vi ville have mere i løn, og det fik vi jo gerne". Når støbningen af et bunkersanlæg var gået i gang, måtte arbejdet ikke afbrydes før færdiggørelsen; cementen skulle jo afbinde, det vidste de danske arbejdere. Under en arbejdsnedlæggelse med krav om højere løn måtte tyske soldater træde til

og fortsætte arbejdet. Da soldaterne blev aflønnet ifølge overenskomsten med den danske entreprenør, var de ikke så utilfredse med opgaven.

Al transport af byggemateriel foregik pr. skib til Havneby og derfra med lastbil eller hestevogn videre til byggepladsen. Af en akkordaftale fra januar 1944 fremgår det, at værnemagten betalte ejerne af syv spand heste fra sydøen 30 kr. pr. tur til Stagebjerg med cement, sand og grus. I godt vejr kunne der køres tre ture dagligt. Ved landingsstedet blev der anlagt en større bro, hvor der kunne ligge op til 20 småskibe på 100 til 120 tons med grus, cement og andet. Tæt ved broen havde tyskerne et toldsted.

Fra Kongsmark, hvortil der gik båd fra Ballum, blev proviant og deslige i begyndelsen transporteret over øen med den hestetrukne troljebane (den nuværende Skinnevej). Den blev dog hurtigt nedslidt og måtte udbygges og forstærkes. Den nyanlagte såkaldte amtsvej tværs over øen måtte af civile kun betrædes med et specielt pas. Et sådant fik skibsfører Martin Degn og hans far, der ejede jord ude ved Lakolk. Passet skulle fremvises til vagterne ved bunkersanlæggene. Ind i klitterne måtte de lokale ikke komme.

Antallet af beskæftigede personer ved de militære anlæg steg år efter år og nåede 2.406 personer i 1945, fordelt på 875 soldater, 112 fra byggeorganisationen Todt, 1.245 udlændinge (mest danskere) samt 274 tyske civilarbejdere.

Om grundvandsproblemer ved bunkersbyggeriet beretter den tyske værnepligtige Ernst Adams: "Under bygning af bunkeren ved indgangen til Robbelejren pumpede man ustandseligt for fuld kraft for at nedbringe

det høje grundvandsspejl med det resultat, at de omkringliggende ejendomme var helt uden vand". Omvendt kunne skibsfører Martin Degn ved en terrænbesigtigelse i 1989 fortælle: "Da de lavede de bunkers, pumpede de hele tiden grundvandet op og sendte det herud. Det blev til en hel sø, og der havde vi den fineste andejagt".

Militære installationer

Formålet med de militære installationer på Rømø var at få etableret et varselingsystem, der var i stand til at følge de allierede flyvemaskiners togt fra England over Nordsøen til Tyskland. Da Rømø flyvestrategisk lå på denne rute, var oprettelsen af et fjernvarselingsradaranlæg i samarbejde med anlæg på Fanø og Sild derfor af største vigtighed. Flyene blev af gode grunde aldrig angrebet fra eller over Rømø, og de installerede flak- (Fliegerabwehr-) kanoner blev kun holdt i beredskab ved mulige angreb.

Ved krigens slutning var Rømøs radaranlæg det største og mest avancerede i Danmark med ti forskellige søgesystemer. Det største var Mammut-anlægget, som var bemanded og beliggende nord for vejen til Lakolk. Det havde vægge og loft af to m jernbeton, og dets radaranlæg oven på bunkeren havde en antenneflade på 10 x 30 m. I forlængelse af Mammut-anlægget lå det tekniske vidunder See-Elefant med en højde af 108 m, der satte tyskerne i stand til at følge en V2 raket på dens vej til målet i England.

Den centrale del, Robbe Syd, med dens mange barakker lå vest for Tvismark. Dens bunkers, der ikke var bemandede, men skulle tjene til beskyttelse af mandskabet i tilfælde af an-

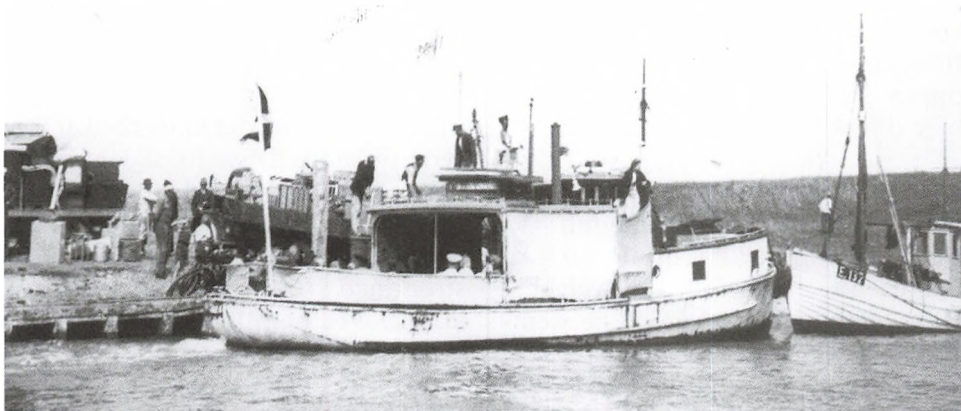

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Færgen til Rømø ved kajen i Ballum. Byggeriet af Rømødæmningen startede den 8. april 1940, men blev af gode grunde kraftigt forsinket og dæmningen blev først indviet i 1948. Rømø var altså endnu under krigen et lille øsamfund, hvor alt skulle transporteres til og fra med båd.

greb, var forbundet med løbegrave. Stillingen var i 1942 bemanded med 201 soldater fra luftvåbenet og bestod af elleve bunkers med ni flakkanoner og fem lyskastere. Den var omgivet af 2.400 panserminer og 3.584 stokminer. Mandskabet spiste i en kantinebarak, hvor der også fandtes en bruseindretning. Drikkevandet blev hentet i en brønd med pumpe. Vandet kunne drikkes, men smagte dårligt. En særlig toiletbarak var placeret over et hul. Når hullet var fyldt, flyttedes barakken, og hullet blev tildækket. Herudover var der en værkstedsbarak og en 'morskabsbarak'. I sidstnævnte opførte tilrejsende grupper fra Hamborg og Bremen teaterstykker, ligesom der blev vist film hver 14. dag. Barakken blev desuden brugt til møder og lignende. I en særlig træbarak havde batterichefen bolig og kontor.

Ud mod Vesterhavet var der i områderne Roland I og Roland II tre kanonbunkers, forsynet med erobrede russiske 7,62 cm kanoner.

I alt har der været 135 militære anlæg på Rømø mod 1.719 på Sild. Antallet af bunkers er opgjort til 51. Omkring de militære anlæg var der nedgravet ca. 7.000 miner af forskellig type, ligesom der ud for Rømøs vestkyst var nedlagt 624 såkaldte kystminer. I vinteren 1944/45 sprængtes ca. 10% af sidstnævnte på grund af isdrift. Ellen Rasmussen husker, hvorledes området til højre og venstre for Ballum Sluse var spækket med tallerkenminer. "Jeg har set engang, da der kom en måge og satte sig, og det sagde lige BANG, og så gik de omkringliggende med. Ved siden af slusen var der aldrig får; de blev holdt væk". I juli 1940 drev otte miner ind på Rømø. Ca. 30 lokale blev udkommanderet til at holde vagt, for at ingen skulle komme til skade. Timelønnen var 1,40 kr. Ifølge et tysk kort var der nedgravet 299 tallerkenminer og 373 stokminer omkring Stagebjerg. På selve Stagebjerg var der anbragt to fire cm flakkanoner, ligesom der skal

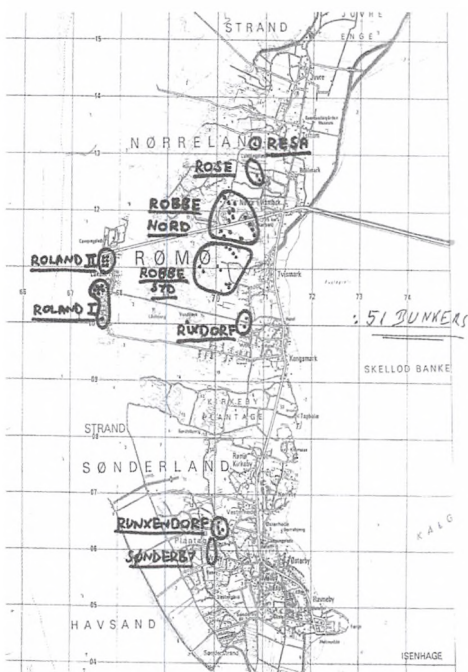
have været fire flakanlæg nord for La-kolkvejen. I sommeren 1945 blev de tilbageblevne tyske soldater sat til at optage øens landminer. To minører blev dræbt under dette arbejde.

Forholdet mellem lokalbefolkningen og værnemagten

Det tyske mindretal på Rømø var ikke omfattende. Ved folketingsvalget i 1939 blev der afgivet 29 tyske stemmer ud af et samlet vælgertal på 412. En stor del af den voksne befolkning havde haft tysk skolegang før 1920 og kunne derfor uden de store vanskeligheder kommunikere på tysk. Da Rømø var at betragte som militært område, krævedes der Ausweis for at komme i land på øen. Jens Ipsen fik sit Ausweis, da han som søn af gård-ejer Ipsen i Vennemose med landbrugsjord på Rømø søgte om tilladelse til at besigtige sin fars besiddelser.

Elektricitetsforsyningen voldte problemer. Biavler Bundesen fra Juvre leverede først strøm til sig selv; senere kunne han forsyne hele Rømø, men måtte opgive, da det kneb med at forsyne tyskerne. Disse fik så lagt et kabel på nordsiden af dæmningen og hentede strøm fra fastlandet. Således fortæller Martin Degn, der tilføjer, at strømmen i foråret 1941 blev afbrudt kl. 22. Ved samtlige skoler på øen blev der indrettet beskyttelsesrum.

Hvad lokalbefolkningens forhold til besættelsesmagten angår, gælder det som i mange andre sammenhænge, at alt afhænger af øjnene, der ser. Den værnepligtige tyske soldat, Ernst Adams, har kun gode erindringer fra sin tid på øen 1941 - 1944: "Som nutidens turister rekreerede soldaterne sig. Når sommeren var forbi, var vi brune som negere. Da vores tjeneste lå om natten, havde vi jo megen tid

En af den type radar, som stod på Mammut-anlægget på Rømø for at overvåge flytrafikken over Nordsøen.

Værnemagtens stillinger på Rømø 1940-1945 indtegnat på et nyere kort.

om dagen. Vi kunne bevæge os frit på øen, tage ud at bade, købe ind i Kongsmark, pleje omgang med befolkningen. Forholdet til den var meget tæt, ja venskabeligt. De indfødte kom jo til os i forsamlingsbarakken hver måned for at se de nyeste film sammen med os”.

Anders Korsgaard Jessen, lærer ved Toftum skole og sognerådsformand på øen, giver ham på sin vis ret: “Besættelsestiden forløb uden alvorlige episoder, hvilket efter min mening skyldtes en stor del af befolkningens alt for velvillige indstilling over for de tyske besættelsestropper og - til dels - at vi næsten hele tiden havde, så vidt jeg kunne skønne, ikke-nazistiske officerer som ø-kommandanter”.

For nogle betød besættelsesmagtens tilstedeværelse fast arbejde til en rimelig løn. Den tidligere sognerådsformand ser med forståelse på, at mange arbejdsmænd påtog sig arbejde for tyskerne, omstændighederne og tiden taget i betragtning. Derimod husker han, at “det vakte harme og forbavsel, at en del landmænd, der ellers ikke gav sig af med vognmandskørsel, nu som et bierhverv gav sig til at udføre en omfattende kørselstjeneste for tyskerne og gjorde det med god fortjeneste. Endog et sognerådsmedlem, hvis danske sindelag ingen ville drage i tvivl, kunne ikke modstå”.

Vognmand Niels J. Schmidt kørte materiel fra Havneby til de forskellige byggepladser i sin lastbil. “Man ville jo gerne have arbejde”. Da det viste sig, at omfanget oversteg Schmidts kapacitet, blev der arrangeret et møde i Kongsmark, hvor interesserede kunne melde sig. Der meldte sig ti landmænd, som stillede deres hestetrukne vogne til rådighed. Da forsyningsmængden til-

tog i omfang, i perioder sejlede der 14 både i rutefart fra Højer Sluse til Havneby, blev arbejdet sat i system med Niels J. Schmidt som leder. På et tidspunkt indkaldte Deutsche Berufsgruppen i Sønderborg til et møde vedrørende beredskabskørslen på Rømø. Det var et eftertragtet job blandt husmændene, der fik løn både for selve kørslen og for den tid, de stod i beredskab. I 1943 udvidedes aktiviteterne til at omfatte anlæg af telefon, telegraf mm. Arbejdet blev anvist af værne magten og gav beskæftigelse til ca. 50 mand.

Også for den kvindelige del af Rømøs befolkning åbnede der sig nye muligheder. Adams fortæller, “at mange husmødre havde en ekstra fortjeneste ved hver uge at vaske militærtøj i hjemmet, hvorved de kom i berøring med tyskerne”.

For øens handlende må de tyske soldater have været et aktiv. Adams fortæller, “at soldaterne fik deres løn udbetalt i danske kr. og herudover havde tilladelse til at veksle 15 Mark til kr. hver måned. Pengene blev brugt til krobesøg og indkøb i forretningerne. Da der kunne fås kød hele tiden, var der ingen, der forsømte at sende en to kg tung pakke til familien i Tyskland én gang om måneden”.

Der findes ingen beretninger om sabotageaktioner på Rømø. Små sammenstød kunne imidlertid ikke undgås. Skibsfører Martin Degn fortæller om en dag, hvor han med tre kammerater var cyklet ud i nærheden af den gamle skinnevej for at gå på jagt. Tyske soldater kom gående ad en sti ude fra Lakolk. “Og da vi skulle hjem, var min cykel fanme væk ... Så gik jeg ned til politiet - da var de der endnu - og sagde, at tyskerne havde stjålet

min cykel ... Så ringede de sgu derud og fik fat på Seeger (øens kommandant) og lavede et fandens hus. Dagen efter kom en tysker med cyklen på nakken - den var låst - så fik jeg min cykel igen". Indimellem gjorde danskerne sig til gode på tyskernes regning. Provianten, der ankom med færge, skulle bringes videre på øen. "Sommetider havde vi en hel pram fuld af alt muligt - og vi stjal tyskernes øl og deres pølser og meget mere".

Samme Martin Degn fortæller, at en ung kvinde, senere gift med Ernst Adams, blev meget upopulær, fordi hun var tysksindet under krigen. Medvirkende til hendes upopularitet var ansættelsen ved det tyske militær.

Blandt lokalbefolkningen kunne sympatien for de tilreisende arbejdere undertiden ligge på et lille sted. Ved en bestemt lejlighed måtte politiet rykke ud til et slagsmål på Hotel Rømø, hvor et stort drikkegilde for befæstningsarbejdere og tyske soldater udartede til slagsmål med hotellets øvrige gæster.

Ved flere lejligheder kastede allierede fly bomber over øen. Tidligere politikommissær Henning Klausen fortæller om en episode: "Så kom der en eftermiddag et større antal amerikanske flyvemaskiner på vej til Tyskland. Man ville jo prøve de nye kanoner og skød på amerikanerne med det resultat, at én blev godt sur, vendte om og smed omkring 400 brandbomber i et bælte tværs over øen, hvilket resulterede i, at der bl.a. brændte et par huse ... Tyskerne var meget hjælpsomme: Oberleutnant Seeger sagde: "'Det er jo skrækeligt, Klausen, det er jo frygteligt". Men jeg var godt sur og sagde: "I kunne jo have ladet være med at skyde efter dem"'".

Det hændte, at spærreballoner drev ind over øen. Engang blev beklæd-

ningen taget af og fordelt blandt de lokale, der syede regntøj af det sølvgrå og vandtætte stof.

Kirkebogen registrerer bisættelsen af 31 allierede besætningsmedlemmer, hvis lig drev i land på Rømø. Nogle af bisættelserne blev forestået af sognepræsten, andre af en tysk feltpræst. Også fire tyske soldater ligger begravet på Rømø kirkegård. Det er uden tvivl dem, Ernst Adams tænker på, når han mindes, "at hver enkelt af de faldne blev bisat med militær honnør og affyring af en salut over graven, ofte med deltagelse af befolkningen". Hvad de allierede angår, fremgår det af sognerådsprotokollen, at strandfogederne sørgede for begravelsen af de ilanddrevne lig, og kommunen påtog sig de udgifter, der var forbundet hermed.

5. maj gik Dannebrog til vejrs på Rømø, og kirkeklokkerne ringede en time. Dagen efter overgav de tyske styrker sig til to betjente og to frihedskæmpere. Hvad dæmningen angår, blev den indviet 18. december 1948. ■

Kilder

Ernst Adams, Tvismark.
 Palle Degn, Frederiksberg.
 Mogens Scott Hansen, Ulkebøl.
 Martin Reimers, skovfoged, Rømø.
 Niels Schmidt, Havneby.

Litteratur

Christensen, Claus Bundgård; Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: *Dansk arbejde - tyske befæstningsanlæg*. Blåvandshuk 1997.
 Lauridsen, John T.: *Samarbejde og modstand*. København 2001-2007.
 Svejgaard, M.: *Radar Stations in Denmark. Radarplanlægning i Danmark 1942-1945*. Skov- og Naturstyrelsen 1992.

Mine oplevelser med gymnastikken!

Af Peter A. Petersen

Niels Bukhs elitehold blev indgangen til en ny verden for Peter A. Petersen, Mølmark. Her fortæller han om gymnastik, som den foregik i skolen, og den betydning, Niels Bukhs såkaldte primitive gymnastik fik for ham. Peter A. Petersens (1921-2011) erindringer er oprindeligt trykt i Broagerland XVI, 2010.

Vi takker redaktionen for at måtte bringe artiklen.

FØRSTE GANG, JEG DELTOG i gymnastik, var som elev i Broager skole. Skolen var bygget i 1912, og i et af klasseværelserne var der opsat bomme og ribber på væggen. Det var en lille gymnastiksal. Der var ingen omklædningsrum eller bad, det var der på den tid ikke mange skoler, der havde. Jeg begyndte min skolegang i 1928. Sognerådet havde generøst et par år før bevilget gymnastiksko til os drenge. Det var nu ikke af mærket 'Adidas', blot en tynd lædersål med lærred, der var dog snørebånd. Disse sko skulle vi nu bruge. De var ganske vist mærket af tidens tand, gråfarvede, ofte umage og med manglende snørebånd. Vi klædte om i klasselokalet. Det var noget af et komisk syn at se os stå der iført lange uldne strik-

kede strømper, holdt oppe af gummi-bånd, der var fæstnet til et hæklet 'livstykke', og med undertrøjer varierende i en farveskala fra hvidt til gråt.

Vi stillede op i gymnastiksalen, gik så rundt, mens vi sang! 'I alle de riger og lande' eller lignende sang. Det hørte altid med til gymnastikken. Så skulle vi løbe, det var et syn for guder, 'selvfølgelig' tabte vi skoene, det var vildt kaos. Så stillede vi enkeltvis op i midten af salen, og med venstredrejning af hovedet blev vi delt ind ved at råbe, den første dreng et, den næste i rækken råbte to, næste tre og så forfra. På den måde fik læreren os delt i tre rækker, etterne blev stående, toerne til højre og treerne til venstre. Nu kommanderede lærer Jørgensen os til at stå ror

Foto: Privat.

Peter A. Petersen (1921-2011) var gennem mange år en aktiv og engageret lokalhistoriker på Broagerland. Oplevelserne med gymnastikken blev udgivet i årsskriftet Broagerland umiddelbart før hans død.

(hvilestilling). Så fik vi øvelsen forklaret, det kunne være at bøje armene på kommando, at strække armene op, på to og på tre tog vi armene ned langs siden. Så blev der kommanderet retstilling, alle øvelser begyndte altid med kommandoen: Alle ret. Det var ikke oprivende, men meget militærisk. Det gik langt bedre, når vi til slut kom til at springe over buk eller lavede hovedspring på madrassen, selvom skoene ikke altid fulgte med.

Gymnastik med Niels Bukh

Så til en helt anden oplevelse, som viste hvordan gymnastik også kunne være. Oplevelsen stammer fra min yngre drengetid. Niels Bukhs elitekarlehold gav opvisning i den store sal på Centralhotellet arrangeret af idrætsforeningen. To af karlene boede hjemme hos os i gårdens gæsteværelse. Hele familien mødte derfor op for at se dem. Det var flot gymnastik, som de atletiske karle udførte. Den var præget af letthed, og de forskellige øvelser blev udført i rask tempo kun med enkelte kommandoer. Det var helt anderledes end vores skolegymnastik, og da gymnasterne til sidst sluttede af med mange øvelser på madras, såsom hovedspring, flyvespring, ja flik flak og baglændere, og seks mand lavede håndstand på plinten, da var vi helt vilde.

Stolte gymnastikdrengene i Broagerlands Ungdoms- og Idrætsforening.

Det blev den aften mangan en drenge-drøm selv at kunne udføre den gymnastik, ja lære at springe.

Det var noget helt andet end vores leg med 'kytten krach' oppe på høloftet. Det gav sig også udslag i, at jeg nu deltog i frivillig gymnastik på Centralhotellet om eftermiddagen. Det var virkelig sjovt. Det var en helt anden form for gymnastik, vi udførte. Der var ikke det militæriske islæt som i skolen. Vi blev ledet af en delingsfører, dvs. som regel en tjenestekarl fra en af gårdene. Forudsætningen var, at han havde været på et fem måneders højskoleophold, hvor der kunne tages en gymnastiklederuddannelse. Han kunne så tage ud i sognene for at lede gymnastikken og kalde sig delingsfører. Der var også mulighed for at tage på en gymnastikhøjskole eller idræthøjskole. Niels Bukh havde i 1920 oprettet en gymnastikhøjskole i den lille landsby Ollerup tæt ved Svendborg. Hans skole og især hans form for gymnastik gjorde ham verdenskendt. Niels Bukh havde som forbillede svenskeren Per Henrik Ling (1776-1839), der var skaberen af den svenske gymnastik. Niels Bukh udviklede en gymnastikmetode, som han kaldte den primitive gymnastik. De dygtigste elever lærte han en videreudvikling af den primitive, og disse karle blev hans elitehold. Han turnerede med sine elitehold overalt i verden, hvilket gjorde ham verdensberømt.

Nu tilbage til drengegymnastikken hvor vi lærte mange spring, lærte at gå på hænder. Det hele fik for mig en brat ende. Vi drenge kom som regel

før delingsføreren, der var jo en hel sal med scene og tæppe foran, en rigtig legeplads. Jeg havde sneget mig op på scenen. Der kunne jeg se en af mine kammerater stå uden for tæppet. Det var fristende, så med fuld fart på ville jeg give ham en rigtig flyvetur. Han var der ikke, det var mig, der fik flyveturen. Jeg fløj vandret ud i salen og landede på den lave plint. Av, det gjorde pokkers ondt i håndleddet. Det holdt man for sig selv, ens forældre skulle ikke vide noget om det. Da jeg senere på året havde skolegymnastik på Sønderborg Statsskole og ville lave et kraftspring, opdagede jeg, at mit venstre håndled var blevet stift. Jeg havde brækket et håndrodsben, der var vokset skævt sammen. Det var et alvorligt handicap, men kun til spring, og håndstand kunne jeg stadig lave til gymnastik.

Da jeg i sommeren 1938 gik ud af skolen, valgte jeg at blive landmand. I min fritid gik jeg om vinteren til frivillig gymnastik i vores Ungdoms- og Idrætsforening. Om sommeren spillede jeg håndbold og fodbold. Denne forening var startet i 1901 under navnet 'Broager Gymnastikforening'. I 1904 meldte man foreningen ind i den ny-startede fælles idrætsforening ved navn 'Nordslesvigs fælles Idrætsforening', startet i 1903. Efter Genforeningen i 1920 ændrede denne forening navnet til 'Sønderjydske Idrætsforening'.

På Ollerup

Helt efter traditionen for sønderjyske landmandssønner tog de gerne et højskoleophold. Det gjorde jeg også, og min drengedrøm gik nu i opfyldelse ved at tage et fem måneders ophold på Niels Bukhs Gymnastikhøjskole i Ollerup. Den 3. november 1940 var vi tre

mand høj, der startede på cykelturen fra Broager til Ollerup. Jeg var klædt på efter den tids mode, pænt jakkesæt med slips, blød filthat, flot halstørklæde og en lang frakke. Vi ankom til Ollerup med hjælp fra en kraftig vestenvind. Der stod vi så og beundrede alle de mange store bygninger, som Niels Bukh havde fået opført, blandt andet en kæmpe idrætshal, et stort udendørs svømmebassin. Et kraftigt vindstød sendte den bløde filthat ud i bassinet - det blev første og sidste gang, at jeg bar filthat. Det blev fem dejlige måneder. Jeg fik en udmærket undervisning i at lede gymnastik, håndbold og fri idræt. Det gav også et herligt kammeratskab. Desværre fik det en ende, da jeg tog hjem på gården til far og mor.

Karlegymnastik

Jeg tog en karleplads fra november 1941 til november 1942 hos gårdejer Einer Bonefeld i Øster Sottrup. Jeg skulle nu lede karlegymnastikken i sognet. Der var også på den egn tradition for at dyrke gymnastik. Allerede i 1901 havde man oprettet en idrætsforening ved navn 'Frisk Mod'. Navnet havde man valgt for ikke at ophidse preusserstyret. Gymnastikken blev på den tid brugt som samlingspunkt for de unge til modstand mod preusserstyret. Det var efter 'Køllertiden', myndighederne var blevet mere strikse, og gymnaster skulle være over 18 år. Gymnastikken var begyndt i en gammel lade, der hørte ind under gården 'Nørremølle'. Gården var kendt som det sted, hvor den sønderjyske fører H.P. Hanssen var født. Niels Bukh, der var karl på 'Nørremølle', deltog også i gymnastikken. Her startede jeg så med at lede karleholdet, dog ikke i den gam-

le lade. I 1911 havde man opført et stort flot forsamlingshus med scene og stor sal, 'Sundeved Forsamlingsgård', et samlingssted for danske sønderjyder, som for mig har givet mange minder. Her mødtes karlene så om aftenen. De kom hovedsageligt fra de omkringliggende gårde for en gang om ugen at dyrke gymnastik og kammeratligt samvær. Anden Verdenskrig var i fuld gang, og Danmark var besat, det var en underlig tid. I det daglige mærkede man jo ikke meget til krigen. Ja, der var rationeringsmærker og mangel på visse varer som bl.a. cigaretter og slik, men det skulle blive meget værre. Vores øveaftener havde det formål at give en opvisning på forsamlingsgården en gang i foråret, hvor det var med efterfølgende bal. Et pigehold havde øvet hele vinteren, de gav også opvisning. Det var en aften, man så hen til med glæde og forventning.

Det var nu ikke den eneste opvisning, vi havde. Den helt store begivenhed var forårsfesten på 'Sundeved Forsamlingsgård'. Det var en søndag, og i 1942 var det den 18. april med deltagelse af elleve hold, nemlig fra Avnbøl et karle- og pigehold, fra Dybbøl et karle- og pigehold, fra Blans et pigehold, fra Broager et karle- og pigehold, fra Bovrup et karle- og pigehold, fra Vester Sottrup et karle- og pigehold. Opvisningen startede tidlig eftermiddag med et hold ad gangen. Alle hold startede efter samme ritual. Holdet marcherede ind med Dannebrog i spidsen. Alle hold var iført ens gymnastikdragter, pigerne var enten blå, de viste gymnastik, inspireret af Niels Bukh, eller man var iført grå dragter, det var gymnastik fra Snoghøj Gymnastikhøjskole. Hvert hold

sang ved indmarchen en af vores mange sange fra højskolesangbogen, i front bar en af gymnasterne foreningens Dannebrogfane. Holdet stillede op med front imod publikum, og fanebæreren gik frem midt foran holdet, hvor der blev hilst med fanen. Fanen blev efterfølgende ført ned til scenen, hvor en af gymnasterne stod fanevagt. Det at bære Dannebrog var en ære og meget eftertragtet. Nu fulgte der ca. 20 minutters gymnastik for de enkelte hold. Karlene sluttede gerne med forskellige spring til sidst. Der blev stillet op til udmarch, og fanen kom igen i spidsen, der blev igen sunget en sang, og publikum klappede. De næste hold fulgte så efter.

Disse forårsopvisninger havde været på programmet siden fællesforeningen Sønderjydsk Idrætsforening startede i 1903. De første år var der konkurrence mellem de enkelte hold. Det krævede så, at de enkelte hold fulgte det samme program. Det var et program, der var delt ind i tolv øvelser, der kan nævnes retstilling, spændbøjning, hæveøvelser, højde- og længdespring, gang og løb og så videre. Hver enkelt disciplin gav vinder. Det blev efterhånden ændret, idet gymnastikken udviklede sig blandt andet med Niels Bukhs primitive gymnastikmetode, hvor den ene øvelse afløste den næste. Det var langt mere publikumsvenligt.

Taler og bal

Pigegymnastikken var præget af Snoghøj Gymnastikhøjskole, senere var der også nogle, der satte musik til. Da der ikke længere var konkurrence holdene imellem, blev det erstattet med en kritik af delingsføreren. I

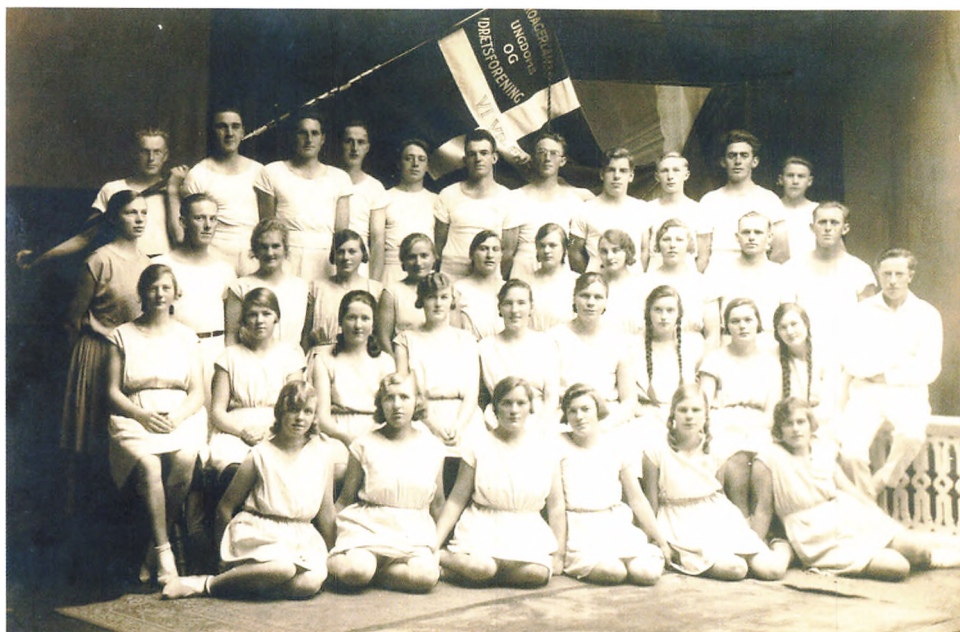

Foto: Broagerlands Lokalkiv.

'Vi vil frem' står der på Broagerlands Ungdoms- og Idrætsforenings fane stolt hævet over hovedet på de unge gymnaster.

1942 var det adjunkt Folke Hansen og frue. Når alle hold havde været igennem, var der tid til en bid brød, gerne medbragt, eller man cyklede hjem for at spise eller passe kreaturerne. Klokkeren 20 var de fleste mødt til aftenens fest. Først velkomst, så en sang, derefter aftenens hovedtaler redaktør Nielsen fra Sønderborg, og igen en sang, så kaffebord. Det var gerne et fast ritual. Sommetider var der enkelte taler og tilhørende sange.

Så blev salen ryddet, ballet kunne begynde. Et tremands orkester startede med musikstykket 'Københavnermarch'. Nu var det sådan indrettet, at alle pigerne stod pænt opstillet ved ribberne og vi karle modsat ved vinduessiden. Når musikken startede, for vi karle tværs over gulvet for at inklinere for den dejlige pige, man havde udset sig, ja måske kunne man få lov

til at følge hende hjem i al ærbarhed. Så skulle man gerne danse den sidste dans med hende. Sådan forløb aftenens danse, men der var også lejlighed til at byde på en forfriskning, idet der var spiritusbevilling. Kl. 1 sluttede vi arrangementet med at synge 'Der er et yndigt land'. En herlig dag var til ende, og vi cyklede hjem i flok eller bedst solo med en dejlig pige.

Det var i korthed mine ungdomsoplevelser med gymnastikken, det var en herlig tid. Selvom idrætsmanden Knud Lundberg udtalte, at den frivillige gymnastik var en kastreret idræt, så har den givet en masse herlige oplevelser og mange gode kammerater. Det var en del af den folkelige bondekultur. Før Genforeningen betød gymnastikken således en hel del i kampen om at bevare den danske kultur. ■

Lokal, regional og rigshistorie

Inge Adriansen og Peter Dragsbo: 'Lokal-, regional- og rigshistorie gennem 100 år. Historisk Samfund for Als og Sundeved & Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot 1908-2008'. Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot & Historisk Samfund for Als og Sundeved 2009. 192 sider, ill. Pris: 198 kr.

I 2008 fejrede Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museet på Sønderborg Slot 100-års jubilæum. Førstnævnte er få måneder ældre end sidstnævnte. Historisk Samfund blev oprettet i 1908 under navnet 'Altertumsverein, Verein zur Pflege der Heimatkunde für Alsen und Sundewitt/Foreningen til Bevarelse af Oldsager og Oldtidsminder'. Det var i den preussiske tid, og navnet skulle afspejle en tilstræbt national neutralitet. Men dette var mere end vanskeligt i en tid, hvor de nationale lidenskaber var på kogepunktet, og foreningen kom til at skifte navn hele tre gange inden for de næste 14 år. Stiftelseshistorien og de første år, der bl.a. tæller stiftelsen af en konkurrerende dansk forening, er (som hele bogen) velskrevet og interessant: Selvom vandene var oprørte, så udgjorde ildsjælen Jens Raben et stabilt holdepunkt. Og mere end nogen anden er det hans fortjeneste, at det blev den tyske forening, der trak det længste strå - også blandt Als og Sundeveds mange dansksindede historie- og hjemstavnsinteresserede. For skønt han personligt var tysksindet, så var han en neutral og loyal - og meget energisk - primus motor i det lokalhistoriske arbejde i sin hjemstavn igennem de følgende mere end 40 år. Det (bortset fra begyndelsen) gennemgående uproblematisk forenings- og museumssamarbejde mellem dansk og tysk er et gennemgående tema i bogen.

Bogens kapitler skifter mellem foreningens og museets historie, og de fletter sig smukt ind i hinanden. Den første museumsudstilling blev åbnet få måneder efter foreningens stiftelse i lejede lokaler i Store Rådhusgade. Udstillingen skiftede plads et par gange. Først efter Genforeningen i 1921 fandt den sit blivende sted på Sønderborg Slot. Rabens efterfølger, den i 1955 tiltrådte Jørgen Slettebo, moderniserede udstillingerne. Også han sad

usædvanligt længe, nemlig indtil 1993. Museet og foreningen har i det hele taget været præget af stabilitet. Det ændrer de turbulente år omkring årtusindeskiftet ikke på.

Det er en meget velillustreret bog med mange fine fotos af genstande og udstillinger. For den museumshistorisk interesserede er der mange interessante detaljer og oplysninger, men også enhver almindelig museumsgænger vil få glæde og fornøjelse af at læse denne fine bog.

René Rasmussen

Teglværksfilm

'Cathrinesminde Teglværk 1732-1993. En fortælling om teglværksejeren'. DVD udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder og Museum Sønderjylland - Cathrinesminde Teglværk. Produceret af Karsten Biering, Københavns Universitet 2009. Ca. 30 min. Pris: 150 kr.

Filmen om Cathrinesminde Teglværk er en genudgivelse af en VHS-udgave, der blev produceret i 1994 i forbindelse med etableringen af museet på teglværket.

Ved genudgivelsen er filmen om Cathrinesminde blevet suppleret med bonusmateriale i form af redigerede optagelser fra Petersminde Teglværk omkring 1930. Her optog teglværksejer Marius Andersen på 16 mm s/h stumfilm hele produktionsgangen fra gravning og transport af det rå ler til pakning og afhentning af det færdige teglprodukt. Da Karsten Biering i 1991 fik tilladelse til at redigere og producere filmen, fik han samtidig teglmester Jørgen Jonasson, Egersund, til at indtale lydsiden af filmen med sin kommenterede beskrivelse af de arbejdsgange, man ser. Det samlede resultat er blevet en enestående og særdeles instruktiv industrifilm om og fra en periode i teglindustrien, hvor ældre produktionsformer går hånd i hånd med anvendelse af ny teknik - et scoop for industri- og teglværksnørder!

Med DVD'en følger et lille, illustreret hæfte, hvor man bl.a. kan læse om tilblivelsen af de to teglværksfilm.

Kirsten H. Clausen

Anetavlerne i Sønderborg Slotskirke

Peter Dragsbo (red.): 'Christian III og Dronning Dorotheas anetavler i Sønderborg Slotskirke'. *Historisk Samfund for Als og Sundevad & Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot 2010. 84 sider, ill. Pris: 100 kr.*

Kapellet på Sønderborg Slot hører til de kosteligste historiske rum i Danmark. I forunderlig grad er rummet kommet uskadt gennem århundrederne og er i dag et velbevaret udtryk for et luthersk fyrstekapel i reformationstiden, udstyret med fyrstepulpitur, kostbart alter, døbefont og orgel og malede våbentavler. I de seneste år er rummet blevet plejet på det bedste. Christian III's enkedronning Dorothea lod det indrette 1568-70 for at markere Sønderborg som værdigt hovedsæde for en enkedronnings pensionisttilværelse og kommende residens for sønnen Hans den Yngre.

Kun ét væsentligt element i det oprindelige udstyr forsvandt i tidens løb, nemlig to store anetavler for Christian III og dronning Dorothea. Siden 2010 kan de igen ses i kapellet, og denne komplettering af inventaret er anledning til denne fine lille bog.

I indledningskapitlet opridser Peter Dragsbo og Inge Adriansen anetavlernes spændende historie: Ved opsættelsen var tavlerne tænkt som en understregning af slotsherskabets legitimitet og dermed også som en støtte til den kommende ejer, Hans den Yngre og hans slægt: I København var kong Frederik II endnu barnløs, men på Sønderborg fik Hans den Yngre i 1571 døbt en lille søn Christian. Måske kunne han en dag komme på tale som tronfølger. Tavlerne for hans forældre og deres fornemme aner gjorde det klart, at Dorothea og Christian var Guds udvalgte - og at Sønderborg-fyrstehuset dermed havde fornemt udgangspunkt.

Derfor var de et væsentligt element i rummet og på slottet, og her hang de til omkring 1870. På det tidspunkt var Hans den Yngres arvtagere, de augustenburgske hertuger, flyttet til slottet Primkenau i Schlesien. Men de var bevidste om tavlernes betydning, og de fik dem flyttet til deres nye hjemsted. Der hang de, indtil slægten døde ud. I 1933 kom de til Frede-

riksborgmuseet. I Sønderborg ville man naturligvis gerne have dem tilbage, fordi de er én af nøglerne til den rette forståelse af kapellet som fyrstemonument. Ønsket blev imidlertid afslået på Frederiksborg.

Takket være en stor fondsdonation i 2007 blev der imidlertid banet vej for en anden løsning. Anetavlerne blev genmalet, og i 2010 kom kopierne op at hænge på de originale kroge i slotskapellet.

Bogens øvrige kapitler behandler enkelttemner. Mette Bligaard fortæller om museernes holdninger til kopiering af museumsgenstande gennem tiden, Hanne Kolind Poulsen ser på andre fremtrædende eksempler fra renæssancetiden på lignende fyrsteanetavler. Peter Kristiansen gennemgår tavlernes vidtspændende heraldiske program. Også den omfattende restaureringsproces og kopieringen er beskrevet af de involverede eksperter. Alt er ledsaget af fornemme illustrationer.

Med bogen i hånd har den besøgende i kapellet nu fået de allerbedste muligheder for at forstå tavlernes betydningsladede indhold og kirkerummet som monument over renæssancetidens fyrste- og kirkeforståelse.

Lars N. Henningsen

Erindringssteder i Danmark

Inge Adriansen: 'Erindringssteder i Danmark. Monumenter, Mindesmærker og Mødesteder'. *Museum Tusulanums Forlag 2010. Etnologiske Studier, vol. 14. 516 sider, rigt ill. Pris: 475 kr.*

Denne flotte nye bog af Inge Adriansen er et led i et forskningsprojekt i samarbejde med Kulturarvsstyrelsen, som bygger videre på hendes tidligere bøger fra 2003 om 'Nationale symboler i Det danske Rige 1830-2000'. Adriansen har i år 2000 sendt spørgeskemaer ud til de danske kommuner om nationale mindemærker og mødepladser i kommunerne for at få registreret, hvad der findes, men især for at se, hvad der er sat "minde over, hvornår det er rejst, på hvis initiativ", og om "der tidligere er foregået eller fortsat foregår ritualer på stedet". Resultaterne præsentere-

Nyerhvervelse til Kunstmuseet Brundlund Slot

Af Katrine Kampe

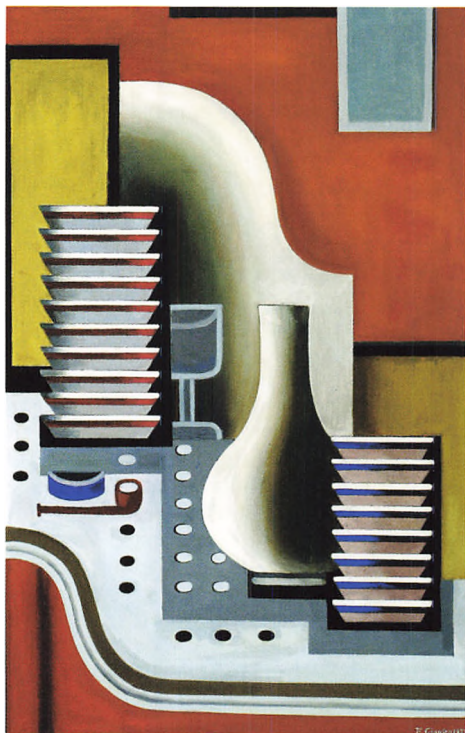
I 1927 MALEDE FRANCISKA CLAUSEN billedet 'Baren' i olie på lærred. Maleriet består af forskellige genstandsformer; en karaffel, to tallerkenrækker, et vinglas, et askebæger og en pibe. Genstandene er placeret på en bardisk, der kan anskues oppefra, og pipen med de andre genstande kan ses fra siden. Kunstneren har arbejdet med at rendyrke formerne, således at hver enkelt genstand fremstår som perfektionerede objekter.

Franciska Clausen fremstillede en scene fra en bar i Paris på en måde, så man oplever de geometriske elementers grundlæggende væsen. En prik

kan forvandles til en linje, en linje kan blive til en flade og en flade til et legeme. Billedets former og lysbehandling er systematisk sat sammen på en rytmisk og gennemorganiseret måde, således at man får et klart indtryk af alle genstandene.

'Baren' er et meget væsentligt værk i Franciska Clausens oeuvre, og det er et fremragende eksempel på et puristisk influeret maleri, hvor hun har skabt en arkitektonisk enkelthed i formbehandlingen og vekslet mellem abstrakte fladebehandlinger og genkendelige genstande. Farveholdningen i maleriet er afstemt med formernes klarhed, og det er med til at skabe dynamik i billedet.

'Baren' er malet i den periode, hvor Franciska Clausen var stærkt optaget af billedsprogets formelle virkemidler; kontraster mellem lige linjer og kurver, mellem geometriske og bevægelige former. I denne sammenhæng var hun optaget af den puristiske kunstretning, der var knyttet til Amédée Ozenfant og Le Corbusier. Disse kunstnere arbejdede i 1920'erne på at skabe kunst af arkitektonisk enkelthed i en afdæmpet kolorit, hvor alt skulle være funktionelt og perfekt, som kunne det være udført af en maskine. Puristerne var også optaget af begreber som orden, renhed og klarhed, og de havde en tro på det absolutte og lovbundne. I billedet 'Baren' kan man se, at Franciska Clausen afprøvede purismens teorier i male-
risk praksis. ■

- Arkæologi Haderslev
15. apr. - 31. dec. 'Starup - den forsvundne handelsplads'. Udgravning og fund fra vikingetidshandelsplads og kirkebyggeri.
18. juni - 23. okt. 'Alle tiders glasperler' - om alverdens glasperler gennem tid og rum.
Kulturhistorie Aabenraa
23. sept. - 6. nov. 'Nicolaus Störtenbecker'. - Hafensichten - havnebilleder. Aabenraa - Sønderborg- Flensborg.
Oldemorstof, Bov
1. juni - 31. okt. 'Håndarbejde - er datidens nødvendighed blevet nutidens trend?'
Sønderborg Slot
30. sept. - 27. nov. 'Landmalerne' med sønderjyske gæster. Malerier af danske landskaber.
Kunstmuseet Brundlund Slot
25. juni - 23. okt. 'Absolut avantgarde?' - Franciska Clausen 1921-1931.
Cathrinesminde Teglværk
22. juni - 30. okt. 'Det elektriske Sønderjylland'. - Elforsyningen og fremskridtet 1920-2000.
Kulturhistorie Tønder
2. juli - 9. apr. 'Bore, Pi og Hüuw' - Hovedtøjs- og dragttradition fra Vadehavsøerne.
Drøhses Hus, Tønder
1. apr. - 30. dec. 'Smukke Sting' - 50 års korssting fra Haandarbejdets Fremme.
1. apr. - 30. dec. Kniplinger fra Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot.
1. apr. - 30. dec. Kniplingsgaver 2009-2010.
Højer Mølle
2. apr. - 31. okt. 'Fra malaria til Margarethenspende'. Sundhed og sygdom på Vesteregnet omkring år 1900.
Skærbæk Museum
14. maj - 31. okt. 'Store drømme og jord under neglene'. Planer og realisering af en dæmning til Rømmø.
Kunstmuseet i Tønder
29. okt. - 29. jan. Sigurdur Gudmundsson. - 'Situationer - fotografi 1970-1982'.
29. okt. - 29. jan. Tommi Toija. - 'Skulpturer'.
Naturhistorie og Palæontologi, Gram
17. apr. - 31. dec. Danekræ fra Gram.
18. juni - 13. nov. 'Forhistoriske mennesker!' - Afstøbninger af kranier og kropsknogler.

Bliv løbende opdateret på

www.museum-sonderjylland.dk

fortsat fra side 275

res i bogen i ti overordnede kapitler.

Bogen indledes med en diskussion af kulturarvens dynamik på baggrund af den franske historiker Pierre Noras banebrydende værk i 1980'erne om erindringssteder, 'Les Lieux de Mémoire', som dog først slog internationalt igennem, da værket blev oversat til engelsk - 'Realms of Memory'.

Det lykkes i høj grad Adriansen at få dokumenteret, i hvor høj grad erindringssteder ofte ikke alene er skabt i et forsøg på at fremme en bestemt historiebevidsthed, men også at erindringsstederne i sig selv og den måde, de forvaltes på, får betydning for den nationale identitet og historiske bevidsthed. Bogen er et skoleeksempel på, hvorledes historien bliver brugt - og ofte misbrugt. "Magten over mindet" bliver derfor ofte til en kulturkamp om, hvad det er for strømninger, som gennemsyrrer det offentlige rum.

Bogen dokumenterer, at indtil englandskrigenes tid var det altid kongerne, som blev erindret, hvorefter det blev nationen og enkeltpersoner, som havde gjort en indsats til glæde for en større del af befolkningen. Der rejses stadig nye erindringssteder og nye mindesmærker overalt i Danmark, selv om stilen og kunstopfattelsen er blevet en anden.

Bogen giver også masser af eksempler på, at mange erindringssteder er gået i glemmebogen, hvis de mister deres funktion. Adriansen starter med at præsentere Søndermarkens Mindehøj i Frederiksberg Have i København, som i 1925 blev anlagt for at mindes den danske udvandring. Et andet og interessant eksempel på et glemt mindested er Herthadalen på Sjælland, hvor man allerede mødtes i 1851 for at fejre etårsdagen for Slaget ved Isted. Det udviklede sig snart til et mødested, hvor det var kampen for Grundlo-

ven, der var i centrum, med kulmination i 1877 med protest mod Estrups første provisoriske finanslov. Efter Systemskiftet i 1901 er Herthadalen blevet et glemt mødested.

Et særligt interessant kapitel handler om, hvorledes en række erindringssteder og mindesmærker er blevet ødelagt eller har skiftet indhold - den historiske Billedstorm. De voldsomste eksempler er fra Sønderjylland, hvor en lang række tyske mindesmærker er blevet ødelagt eller fjernet af danskerne. De kendteste eksempler er de tyske sejrsmønter på Dybbøl, ved Arnkilsøre og soklen for Bismarckstatuen på Knivsbjerg.

I det hele taget er det krige, men især Genforeningen og Besættelsestiden, som har givet anledning til de fleste erindringssteder og monumenter. Genforeningen topper med omkring 550 mindesten, spredt over hele Danmark.

Erindringsstederne bliver omtalt flere gange i forskellige sammenhænge, hvor det ville have været rart, om forfatteren mange flere gange henviste til de berørte steder. Man kan altid slå op i stedregistret eller navneregistret, men leder man f.eks. efter sømændenes mindesmærke i Nyhavn, kan man ikke slå stedet Nyhavn op, men skal undersøge et utal af henvisninger til København. Hvorfor kan så flot et værk ikke have fået et meget mere detaljeret og omfattende indeks?

Men ellers er det en fornøjelse at læse i det store og flotte værk med så mange nye billeder af de mange mindesteder i Danmark. Det er ligeledes en fornøjelse at se, at der er så mange overskuelige kort med, som illustrerer de forskellige typer af mindesteder i Danmark. Bogen er fremover uundværlig for den, som vil undersøge den danske kulturarv i det danske landskab.

Jørn Buch

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte dine lokale formænd:

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Kampen mod 'de onde bøger'

Af Kim Furdal

DE TIDLIGSTE UNDERVISNING på landet foregik formentlig i de såkaldte bondeskoler, drevet af bønderne, som dukkede op i løbet af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet i kølvandet på de gode økonomiske konjunkturer.

Afgørende for udviklingen af det offentlige skolevæsen på længere sigt blev dog kirkens og statsmagtens ønske om at lære befolkningen de centrale dele af troen efter reformationen. Kirkeordinansen fra 1542 krævede således, at degnene på landet i hertugdømmerne skulle holde skole, hvor undervisningen foruden religionen også skulle omfatte læsning, skrivning og regning. Undervisningen skulle sikre, at børnene modtog den rette lutherske lære ved læsning af Luthers katekismus så de holdt sig væk fra 'de onde bøger'.

I løbet af perioden fra 1600 til 1750 blev Nordslesvig dækket af ca. 215 skoler. Ca. 2/3 af disse var i denne periode bondeskoler, drevet af bønderne uden indblanding fra myndighederne. Meget tyder dog på, at skolevæsenets udvikling frem til slutningen af 1700-tallet især skete på bøndernes initiativ for at sikre deres børn de nødvendige færdigheder i takt med den øgede pengeøkonomi og handel.

Fra midten af 1700-tallet var staten dog godt på vej med oprettelse af degneskoler, der både skulle sikre elementære færdigheder i læsning, skrivning og regning samt den rette forkyndelse. Staten blandede sig i stigende grad i undervisningen og rammerne for denne. I 1814 fik hertugdømmerne en ny skolelov, der samlede en række reformer iværksat af superindendent J.G.C.

Adler, som bl.a. styrkede myndighedernes greb om skolevæsenet.

Efter 1864 blev Sønderjylland en del af Preussen. Den preussiske stat var i disse år i gang med en harmonisering af det tyske skolevæsen, hvor man bl.a. søgte at udrydde alle religiøse og regionale særordninger. Dette ramte også Nordslesvig. I 1871 blev der indført obligatorisk tyskundervisning i skolerne. Og fra 1880'erne blev det tyske skolevæsen i stigende grad redskab for den tyske nationsopbygning. Med skoleforordningen i 1888 blev dansk stort set fortrængt fra skolen, hvilket bl.a. førte til oprettelsen af Skoleforeningen i 1892. Perioden 1900-1914 blev præget af et storstilet skolebyggeri og dermed modernisering af de fysiske rammer. Det gælder ikke mindst i Haderslev Amt, hvor landråd E.G. Dryander tog initiativ til en massiv modernisering af skolebygningerne.

Med Genforeningen skiftede skolevæsenet i Nordslesvig fra tysk til dansk. 1920-grænsen betød samtidig fødslen af danske mindretalsskoler i Sydslesvig og tyske nord for grænsen. Endnu i mellemkrigsårene var der store forskelle mellem undervisningen på landet og i købstæderne, der var underlagt hver sin lovgivning. Skoleloven fra 1937 søgte at råde bod på nogle af disse forhold, men det var skoleloven fra 1958, der for alvor ligestillede skolerne på landet med skolerne i købstæderne. 1958-loven betød nedlæggelse af mange skoler på landet til fordel for nye centralskoler. Med kommunalreformen i 2007 begynder mange af disse skoler nu at forsvinde til fordel for nye centralskoler i de større bysamfund. ■